

उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत
नेपाली केन्द्रीय विभागको स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको
दसौँ पत्रको प्रयोजनका लागि प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधार्थी

मनमिरा श्रेष्ठ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौँ

२०७२

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभाग, एम.ए. दोस्रो वर्षकी छात्रा मनमिरा श्रेष्ठले उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको प्रस्तुत शोधपत्र मेरा निर्देशनमा तयार पार्नुभएको हो । उहाँले निकै परिश्रमपूर्वक तयार पार्नुभएको यस शोधकार्यबाट म सन्तुष्ट छु र यसको समुचित मूल्याङ्कनका लागि विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

मिति : २०७२/१२/२१

.....
डा. दुर्गाबहादुर घर्ती

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

नेपाली केन्द्रीय विभाग

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
नेपाली केन्द्रीय विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत नेपाली केन्द्रीय विभागकी छात्रा मनमिरा श्रेष्ठले त्रि.वि. स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) नेपाली विषयको दसौं पत्रको प्रयोजनका लागि तयार पार्नु भएको उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व नामक शोध पत्र स्वीकृत गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम
विभागीय प्रमुख .....
२. डा. दुर्गाबहादुर घर्ती
शोध निर्देशक .....
३. प्रेमप्रसाद अर्याल
बाह्य परीक्षक .....

मिति : २०७२/१२/२६

कृतज्ञताज्ञापन

प्रस्तुत उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको शोधपत्र मैले आदरणीय गुरु सहप्रा. दुर्गाबहादुर घर्तीज्यूको कुशल निर्देशनमा तयार पारेकी हुँ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई यस रूपमा ल्याउन समुचित मार्ग निर्देशन गरिदिनु हुने शोध निर्देशक श्रद्धेय गुरु डा. दुर्गाबहादुर घर्तीप्रति सर्वप्रथम हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

प्रस्तुत शोध शीर्षकमा अध्ययन गर्न स्वीकृति प्रदान गरी शोध लेख्ने अवसर प्रदान गर्नुहुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. देवीप्रसाद गौतम तथा नेपाली केन्द्रीय विभागप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्र तयारीका क्रममा सामग्री सङ्कलनमा सहयोग गर्ने त्रिभुवन विश्वविद्यालय, केन्द्रीय पुस्तकालय तथा कर्मचारी वर्गहरूप्रति म हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यस शोधपत्रको तयारीका सिलसिलामा यथाशक्य सामग्री उपलब्ध गराउनुका साथै व्यस्त जीवनमा पनि आवश्यक सूचना प्रदान गरी आफ्नो महत्वपूर्ण विचार व्यक्त गरिदिनु हुने शोध नायिका उमा गुरुङको उल्लेखनीय सहयोगप्रति आभार प्रकट गर्दछु ।

मेरो अध्ययनको यो क्षणसम्म पनि सदैव प्रेरित गर्ने तथा आर्थिक सेवा पुऱ्याउनु हुने मेरा बाबु आमाप्रति ऋणी छु । घर परिवारमा रहनु भएका दिदीहरू नरेन्द्रेश्वरी श्रेष्ठ, कमलेश्वरी श्रेष्ठ, निर्वाण लक्ष्मी श्रेष्ठ र छोरीहरू मोनिका श्रेष्ठ, अमिता श्रेष्ठ, सारा श्रेष्ठ, सिम्रीक श्रेष्ठ, साथै छोराहरू अभिशेक श्रेष्ठप्रति आभारी छु ।

अन्त्यमा प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली केन्द्रीय विभाग, कीर्तिपुर समक्ष पेश गर्दछु ।

शैक्षिक सत्र : २०६६/०६७

परीक्षा क्रमाङ्क : २८२६४५

मिति : २०७२।१।२६

.....

मनमिरा श्रेष्ठ

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्ष

क्रमाङ्क : ९८

विषय सूची

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय	१
१.२ समस्याकथन	१
१.३ शोध कार्यका उद्देश्यहरू	२
१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा	२
१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्व	९
१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन	९
१.७ शोधविधि	९
१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि	९
१.७.२ विश्लेषण विधि	९
१.८ शोधपत्रको रूपरेखा	१०

दोस्रो परिच्छेद

उमा गुरुङको जीवनी

२.१ विषय परिचय	११
२.२ जन्म र जन्म स्थान	११
२.३ पारिवारिक पृष्ठभूमि र बाल्यकाल	११
२.४ पुर्ख्यौली	१२
२.५ बाल्यकाल	१२
२.६ शिक्षादीक्षा	१३
२.७ तालिम	१३
२.८ पेसा	१४

२.९ दाम्पत्य जीवन	१४
२.१० रुचि	१५
२.११ स्वभाव	१६
२.१२ भ्रमण	१६
२.१३ प्रेरणा र प्रभाव	१७
२.१४ पुरस्कार र सम्मान	१८
२.१५ निष्कर्ष	१९

परिच्छेद : तिन

उमा गुरुङको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि	२०
३.२ उमा गुरुङको व्यक्तित्वका प्रमुख पक्ष	२०
३.२.१ साहित्येतर व्यक्तित्व	२१
३.२.२ साहित्यिक व्यक्तित्व	२३
३.२.३ निष्कर्ष	२५

परिच्छेद चार

उमा गुरुङका कृतिहरूको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश	२६
४.२ 'बाबाको सम्झना' शोधक काव्यको विश्लेषण	२६
४.३ 'देवेन्द्र स्मृती' सङ्ग्रहको विश्लेषण	२९
४.४ 'आमाको सम्झना' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	३३
४.५ 'पृथ्वी बाल मातृत्व' कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण	३७
४.६ 'सुस्केरा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	३८
४.७ 'उत्तमा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	४२
४.८ 'अमृतांशु' भजन सङ्ग्रहको विश्लेषण	४५

४.९ ‘सखल्ल’ कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	४८
४.१० ‘ताती’ बालगीत सङ्ग्रहको विश्लेषण	५२
४.११ ‘निष्पत्ति’ चिठी सङ्ग्रहको विश्लेषण	५५
४.१२ ‘ऐना’ उपन्यास सङ्ग्रहको विश्लेषण	५७
४.१३ ‘गुञ्जन’ कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	५९
४.१४ ‘परिभाषा’ कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण	६३
४.१५ निष्कर्ष	६६

परिच्छेद पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

५.१ परिच्छेदगत सारांश र निष्कर्ष	६८
५.२ समग्र निष्कर्ष	७०
उमा गुरुङसँगको अन्तर्वार्ता	७४-७७
सन्दर्भ सामग्री सूची	७२-७३

उमा गुरुङको तस्विर

परिच्छेद : एक

शोध परिचय

१.१ विषय परिचय

प्रस्तुत शोधकार्य उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनमा केन्द्रित रहेको छ । उमा गुरुङको जन्म वि.सं. २०१८ चैत्र ०१ गते माता ईश्वरी गुरुङ र पिता देवेन्द्रबहादुर गुरुङको पुत्रीका रूपमा काठमाडौं जिल्लाको क्षेत्रपाटीमा भएको हो । उमा गुरुङले बी.एड. र एम.ए. तहसम्मको औपचारिक शिक्षा आर्जन गरेकी छिन् । विभिन्न सङ्घसंस्थामा संलग्न अहिले पनि कार्यरत छिन् । सानै उमेरदेखि साहित्यमा रुचि राख्ने गुरुङको स्कूल पढ्दादेखि नै लघु काव्य लेख्न थालेकी हुन् । उमा गुरुङका विभिन्न पत्रपत्रिकामा केही फुटकर लेख तथा रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् भने पुस्तककार कृतिका रूपमा हालसम्म तेह्रवटा पुस्तक प्रकाशित भएका छन् । शिक्षा र साहित्यको क्षेत्रमा विशेष योगदान गरेबापत उनले थुप्रै सम्मान तथा पुरस्कारहरू पनि प्राप्त गरेकी छिन् । यसरी आफूलाई साहित्य साधनामा तल्लीन राख्न रुचाउने गुरुङको वास्तविक जीवनको परिचय, व्यक्तित्वका विविध पाटाहरूको अध्ययन तथा प्रकाशित कृतिहरूको अध्ययन विश्लेषण गरी प्रकाशमा ल्याउने कार्य नै यस शोध कार्यको विषय रहेको छ ।

१.२ समस्याकथन

प्रस्तुत शोधकार्यका समस्याहरू निम्नलिखित रहेका छन् :

- (क) उमा गुरुङको जीवनी के-कस्तो छ ?
- (ख) उमा गुरुङको व्यक्तित्वका पाटाहरू के-कस्ता रहेका छन् ?
- (ग) उमा गुरुङका साहित्यिक कृतिहरू के-कस्ता छन् ?

१.३ शोध कार्यका उद्देश्यहरू

उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरिएको यस शोध कार्यका समस्यासँग सम्बन्धित निम्नलिखित उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- (क) उमा गुरुङको जीवनीको अध्ययन गर्नु,
- (ख) उमा गुरुङको व्यक्तित्वका विविधका पाटाहरूको अध्ययन गर्नु,
- (ग) उमा गुरुङका साहित्यिक कृतिहरूको विश्लेषण गर्नु ।

१.४ पूर्वकार्यको समीक्षा

कुनै पनि साहित्यकारको व्यक्तिगत जीवन तथा उसका साहित्यिक कृतिहरूका विषयमा सार्वजनिक रूपमा गरिएका अध्ययन, चर्चा-परिर्चा नै पूर्वकार्य हो । प्रस्तुत शोध उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा केन्द्रित भएकोले यहाँ उनको विषयमा तथा उनका साहित्यिक कृतिहरूको विषयमा गरिएका अध्ययनलाई कालक्रमिक रूपमा तल समीक्षा गरिएको छ ।

पीताम्बर शर्मा दाहाल (२९६०) ले बाबाको सम्झना पुस्तकमा “गुरु वचन” शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत शोधकाव्यको बारेमा चर्चा गरेका छन् । आफू मित्रको व्यथा वेदना अभिव्यक्तिएको पाइन्छ । पुत्रीको पिता प्रति विशेष आदर र नीकटताको सम्बन्ध हुने कुरा मनोवैज्ञानिक प्रयोग सिद्ध नै छ । त्यसमा पनि केवल सामान्य लालन पालन र भरण पोषणकोलागि मात्रै अभिभावक नभएर शिक्षा दीक्षा दिँदै आफ्नी पुत्रीले समाजमा अग्रस्थान र उच्च स्थान प्राप्त गर्न सकोस् भन्ने उत्कृष्ट चाहनाले सम्पूर्ण क्षेत्रमा अनु प्रेरित गर्ने पिता पाउनु पनि नेपाली समाजकी पुत्रीको लागि त भाग्य नै हो भन्ने भनाई प्रस्तुत गरेका छन् । आमा-बुवाले छोरा छोरीलाई साँच्चै माया गर्छन् भन्नु अचम्मको कुरो होइन । छोरा छोरीले त्यो कुरा बुझी दिन रुन्थे र केही दिन पछि बिर्सदै गएर सामान्य अवस्थामा पुगेर आफ्नो जीवन यात्रा सञ्चालन गर्थे होलान् । केही सन्तान पितृवियोगको असह्य पीडाले असामान्य अवस्थामा पुग्थे उमा गुरुङले पितृ वियोगमा पुत्रीको व्यथा नेपाली कविता साहित्यमा स्थापना गरिन् । यिनमा पाठकले कति कवितात्मकता पाउँछन् रसाप्रस्वादन गर्ने सदस्यहरूमै छोडौं । पिताको अवसानमा पुत्री रुँदा रुने भाका वा लय

मिल्यो कि मिलेन भनेर विवेचना गर्नु उचित हुन्छ र ? सन्तानका निम्ति आमा-बाबु भन्दा भरपर्दो आस्था केन्द्र कुन र के पो हुन्छ र ? त्यसमा पनि सुयोग्य, सुशिक्षित, समाजमा शिक्षा प्रसार गर्दै आफ्नो जीवन समाजोत्थानमा समर्पित गरेको अभिभावकलाई गुमाउनु पर्दाको पीडा यस रूपमा पोख्नु कृतज्ञ सन्ततिका उदाहरण हो । केही कवितामा ध्वन्यात्कता पनि पाइन्छ । कवयित्रीको प्रशंसा गर्छु र उत्तरोत्तर परिमार्जन हुँदै जाओस् तर कविता धारा निरन्तर प्रवाहित भई रहोस् । प्रस्तुत भनाई उमा गुरुङको लागि एक कृतज्ञ पात्रको रूपमा आफ्नो भनाई समर्पित गरेका छुन् ।

गणेश भक्त मगर (२०६१) ले **देवेन्द्र स्मृति सङ्ग्रह** पुस्तकमा “संयोजकको तर्फबाट” शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत देवेन्द्र स्मृति सङ्ग्रहका बारेमा उनले आफ्नो भनाइ प्रस्तुत गरेका छुन् । उनको भनाई अनुसार हृदयलाई आल्हादित पार्ने विस्मयजनक विचारक, जीवनको ज्ञान र अन्तरात्माको सम्बेग सम्प्रेषित गर्ने दार्शनिक, समाजको भनाईका लागि आमा माकुरी र पिता दधिचिका रूपमा आफ्नो जीवन अपर्ण गर्ने सौम्य प्राणी हुनुहुन्थ्यो स्व. देवेन्द्र बहादुर गुरुङ । यस अर्थले वहाँको सम्झनामा हजारौं मानिसहरूबाट मैले हजारौं लेखहरू सङ्कलन गर्नु पर्ने थियो । तर मैले सङ्कलन गरिएका लेखहरू गन्दै जाँदा ३२ वटा मात्र लेखहरू सङ्कलन भएछन् । यसैले मलाई विशाल समुद्रमा पानी भर्न जाँदा एउटा सानो गिलासमा मैले मात्र ३२ थोपा पानी मात्र भरेर ल्याएको जस्तो खिन्नताको अनुभूति गरेको छु भन्ने भनाई प्रस्तुत पुस्तकमा लेखेका छुन् ।

चण्डिका लावती (२०६५) ले **पृथ्वीबाल मातृत्व** पुस्तकमा “मेरो भन्नु” शीर्षकको लेखमा प्रस्तुत कथा सङ्ग्रहका कथाको विशेषताका बारेमा चर्चा गरेकी छिन् । उनले यस सङ्ग्रहका कथाहरूमा मार्मिक र चेतनामूलक रहेको उल्लेख गरेकी छिन् । सरल भाषाशैलीको प्रयोग गरिएको यस कथा सङ्ग्रहका कथाहरू सबै प्रकारका पाठकले राम्रो बुझ्न सक्ने उल्लेख गरेकी छिन् । प्रस्तुत अध्ययन अत्यन्त संक्षिप्त रहेको छ ।

शकुन्तला शुक्ला (२०६५) ले **पृथ्वी बाल मातृत्व** कथा सङ्ग्रहमा “दुई शब्द” शीर्षकको लेखमा सङ्गृहीत कथाहरूको विवेचना गरेकी छिन् । यसमा सामाजिक

असामानताको घोर विरोध गर्दै वर्गीय भेदभावको जरो उखेल्ने काम कथामा गरिएको र आधुनिक युगमा मित्रताको नाता खस्केको अवस्थामा एक मित्रले अर्को मित्रका लागि आफूलाई बिर्सेर सहयोग गर्दै कलियुगमा (कृष्ण र सुदामा) जस्ता मित्रको आवश्यकता औल्यएको उल्लेख गरिएको छ । गरिब प्रति सहानुभूति दिँदै सन्तोषले सुख मिल्छ भन्ने सन्देश पनि कथाबाट अभिव्यक्त भएको र सहरीया वातावरणमा जन्मेर हुर्केर पनि गाउँ घरको यथार्थ चित्रण गर्दै सरल र सरस भाषा शैलीको प्रयोग गरेर सम्पूर्ण पाठकको मन छुन सक्नु उनको वैयक्तिक विशेषता हो भन्ने विचार यस लेखमा गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन सङ्क्षिप्त प्रकारको छ ।

ज्ञानु पाण्डे (२०६५) ले **आमाको सम्झना** शोककाव्यमा “कलमप्रतिको मोह अभै बढेर जाओस् !” शीर्षकको लेखमा त्यस कृतिका बारेमा समीक्षात्मक दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । यस लेखमा प्रभावित पार्न सक्नु नै उमा गुरुङको मुख्य शक्ति हो भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । ‘जन्मदिने आमा र जन्मभूमि स्वर्गभन्दा पनि महान हो’ भन्ने मान्यताबाट प्रेरित यस काव्यमा उमाले दिवंगत आमाको सम्झनाले विह्वल भएको आफ्नो मनलाई अभिव्यक्ति दिने क्रममा बाचुञ्जेल आफूप्रति आमाले गरेको मायाममताका अनगिन्ती घटनाहरू यसरी स्मरण गरेकी छन्, त्यो अत्यन्त मार्मिक लाग्दछ आमाप्रतिको उच्चश्रद्धालाई सिर्जनामा उतारिएको यस काव्यमा उमाले एकातिर आफ्नै मनको पीडालाई हलुको पारेकी छन् भने अर्कोतिर मातृत्वको उच्चमहिमागान गर्दै हरेकलाई आमाप्रतिको कर्तव्य निर्वाहमा जागरुक बन्न उत्प्रेरित पारेकी छन् । प्रस्तुत लेख सङ्क्षिप्त र सामान्य प्रकारको छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६६) ले **सुस्केरा** कविता सङ्ग्रहमा “जीवन्त संवेदनाको नमुना” शीर्षकको लेखमा उक्त सङ्ग्रहभित्रका कविताको विवेचना गरेका छन् । उक्त लेखमा स्वतन्त्र, स्वच्छन्द भावाभिव्यक्ति तीव्रतासाथ प्रवाहित भएको प्रस्तुत काव्यकृति सरल भाषाशैलीमा आवद्ध रहेको र सरसता र रोचकता यसका अन्य वैशिष्ट्य हुन् भन्दै कतिपय शब्दहरू स्वनिर्मित जस्ता लाग्दछन् भनेका छन् । जीवनको गहिराइ नाप्ने क्रममा

सक्रियता भेटिने र जीवनको स्पर्शले पाठकीय उत्सुकतालाई आकर्षित गर्ने अनि । यसमा भावनाको तीव्रता र विचारको घनत्व पाइने चर्चा गरेका छन् । यसमा कवित्वशक्तिमा निखार आउने सङ्केत देखापरेको र समग्र पीडित दुःखित मानवहरूको प्रतिनिधित्व कवियत्रीले गरिरहेको यस कृतिमा रोदन मूल केन्द्रीयता हो भन्ने भनाइ प्रस्तुत गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन सामान्य परिचयात्मक प्रकारको छ ।

भद्रकुमारी घले (२०६७) ले **उत्तमा** कविता सङ्ग्रहमा “मेरो शुभकामना छ” भन्ने शीर्षकमा “सालको पात टपरी गाँसेर”, बोलको लोकप्रिय गीत गाएर आफ्नो नाम साङ्गीतिक क्षेत्रमा राख्न सफल भएकी उमा गुरुङलाई सानै उमेरमा घले परिवारकी कुलबन्धु बनेर आएको चर्चा गरेकी छिन् । प्रस्तुत अध्ययन सामान्य परिचयात्मक प्रकारको छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६७) ले **उत्तमा** कविता सङ्ग्रहमा “अन्तश्चेतनाको प्रवाह” शीर्षकको लेखमा समयदेखि म स्वयम् कवियत्री उमा गुरुङको सृजन यात्राको साक्षी बनिरहेको छु भन्दै आफ्ना सुकोमल भावना र सद्दयी कामनाहरूलाई अनवरत रूपमा शब्दशैलीमा रङ्गाएर उनले धेरैवटा कृतिहरू नेपाली वाङ्मय जगत्लाई प्रदान गरेको उल्लेख गरेका छन् । त्यसै परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत कृति पनि उज्यालो भविष्य ताकेर जुमुराइरहेका । जम्मा सत्वालीसवटा रचनाहरू समेटिएका छन् र यसमा प्रयास गरिएको उल्लेख गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन सङ्क्षिप्त प्रकारको छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६९) ले **ताती** बाल गीत सङ्ग्रहको “बाल संसारमा रमाउने रहर” शीर्षकको भूमिका लेखमा नेपाली कविताकाव्य रचना तथा गीतसङ्गीत क्षेत्रमा आफ्नो सिर्जनात्मक प्रतिभालाई निरन्तर प्रदर्शन गर्न कटिबद्ध कवियत्री एवम् गायिका उमा गुरुङ एउटी आदर्श र सक्रिय शिक्षिका पनि भएको उल्लेख गरेका छन् । जम्मा पैतालीसवटा रचना समेटिएको प्रस्तुत पुस्तक नेपाली बालबालिकाका लागि रमाइलो उपहार बन्ने पक्का भएको ठहर गर्दै सरल, सहज एवम् मिठासपूर्ण भाषाशैलीमा बालमनोभावलाई रोचक ढङ्गले प्रस्तुत गरिएकाले यसको महत्त्व बेग्लै रहेको र प्रस्तुत

कृति नेपाली बालसाहित्य संसारमा एउटा उपयोगी बन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन सघन बन्न सकेको छैन ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६९) ले **अमृतांशु** (भजन सङ्ग्रह) पुस्तकको “अध्यात्म अनुरागको क्रान्ति” शीर्षकको भूमिकामा आधासयभन्दा बढी रहरलाग्दा भजनहरू रहेको उल्लेख गर्दै उमाले यस कृतिमा आफ्नो धर्म र संस्कारको धरातलमा उभिएर अनेक देवीवेदतालाई श्रद्धापूर्वक सम्भेको वर्णन गरेका छन् । भजनहरूमा कतै साकार रूपमा चर्चित भएका देवीदेवताका वर्णन-चित्रण छन् भने कतै निराकार ईश्वरप्रतिको भक्तिभाव प्रदर्शन गरिएको छ । ईश्वरको सर्वव्यापकता, सार्वकालिकता र महिमाको स्मरणसहित मानव लगायतका प्राणीहरूलाई प्राप्त हुने जीवनको अस्तिवप्रति कृतज्ञता ज्ञापन पनि व्यक्त भएको पाइन्छ । जीवन अनुभूतिको रागलाई गहिरोसँग साक्षात्कार गर्ने अमृतांशुका छोटो-मिठा भजनहरूले निश्चयनै यसका पारखीहरूलाई सन्तुष्टि दिने छन् भन्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन आध्यात्मिक पक्षको वर्णनमा सीमित छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६९) ले **सखल्ल** (कविता सङ्ग्रह) पुस्तकको “सखल्ल” शीर्षकको भूमिका लेखमा स्रष्टा उमा गुरुङको गीति चेतको प्रभाव पनि प्रस्तुत सङ्ग्रहका रचनाहरूमा प्रशस्त परेको उल्लेख गरेका छन् । उनको गीत-संगीत क्षेत्रतर्फको सक्रियता, साहित्य क्षेत्रको अनुराग र शिक्षा क्षेत्रको क्रियाशीलता वा लगाव-भुकावको त्रिवेणीमा प्रस्तुत कविताहरू संरचित भएको र उनको व्यक्तित्वका तीनै पाटालाई चिनाउन र तत्सम्बन्धी चेतना भर्न उनका कविताहरू सक्षम बनेको उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययनमा अत्यन्त सङ्क्षिप्त छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०६९) ले **निष्पत्ति** (छोरालाई चिठी) पुस्तकको “बेग्लै स्वादको छनक” शीर्षकको भूमिका लेखमा छोरालाई चिठी मा उच्च अध्ययनका क्रममा विदेशमा रहेको आफ्नो छोरालाई पटक-पटक लेखिएका सातवटा चिठीहरू समेटिएको चर्चा गर्दै पारिवारिक कथा-व्यथामा पिल्सिएकी एउटी आमाले आफ्ना सम्पूर्ण पीडाका अनुभूतिहरूलाई सूक्ष्म रूपमा प्रकट गरेको उल्लेख गरेको छन् । धेरै समय विदेशमा

रहेर उच्च सफलता प्राप्त गरेर छोरो घर फर्कने आशामा आमाका आँखाहरू प्रतीक्षारत रहेको । आमाको दूरसंवादमा नेपाली भाषाप्रतिको तीव्र प्रेम प्रवाहित रहेको छ । आफ्नै सन्तानद्वारा अपहेलित बनेर वृद्धाश्रममा बस्न बाध्य आमाहरूको चर्चा पनि यहाँ छ भन्ने भनाई प्रस्तुत गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन परिचयात्मक प्रकारको छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०७०) ले ऐना उपन्यासको “नयाँ व्यक्तित्वलाई स्वागत” शीर्षकको भूमिकामा नेपाली साहित्यमा अभिरुचि र प्रतिभालाई कविता, गीत, कथा, बालगीत आदि विधाका कृति दिइ सकेकी साहित्यकार उमा रुगुडको पछिल्लो उपहार ऐना उपन्यासका रूपमा देखा परेको चर्चा गरिएको छ । अन्य विधामा जस्तै यस विधामा पनि उनको प्रयास सफल रहने आशा व्यक्त गरिएको छ । प्रस्तुत अध्ययन सामान्य परिचयमा सीमित छ ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०७१) ले परिभाषा (गीतिकविता सङ्ग्रह) पुस्तकको “परिभाषा” शीर्षकको भूमिकामा जीवनको निरर्थकता, विवशता, मिलनको इच्छा, प्रियप्रतिको गुनासो, पश्चात्ताप, स्वार्थ, असह्य वेदना, जीवनको नश्वरता, नियति, जन्मस्थलप्रतिको आकर्षण, वैराग्य, अशान्ति, मृत्युचिन्तन, समर्पण र पीडा जस्ता विषयशब्दहरूलाई सहजता साथ वर्णन चित्रण गरिएको प्रस्तुत कृतिका रचना गीतिमयता र भावनात्मक सौन्दर्यका कारण आकर्षक लाग्ने उल्लेख गरेका छन् । आत्मचिन्तनमा केन्द्रित रहेर अतीतको सुखद स्मृतिलाई प्रवाहित गर्दै वर्तमानका वितृष्णा र भविष्यप्रतिको आशावादिता अनि प्रकृतिको आत्मपरक चित्रण जस्ता कुराले अनि जीवन रहस्यप्रतिको जिज्ञासा र आकर्षणले उमा रुगुडको गीतिकवित्व मूलतः स्वच्छन्दतावादी चेतमा आधारित देखिन्छ भन्ने भनाई प्रस्तुत गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन सघन र व्यापक बन्न सकेको छैन ।

शैलेन्दुप्रकाश नेपाल (२०७१) ले गुञ्जन (कविता सङ्ग्रह) पुस्तकको “अनुभूतिको अभिव्यञ्जना” भूमिका लेखमा जीवनमा समग्रमा अनुभूति गरेर कवितात्मक अभिव्यक्ति दिनु सामान्य कुरा नभएको भन्दै नेपाली गीतसंगीत क्षेत्रमा विशिष्टता हासिल गरी नेपाली

साहित्यमा पद्य तथा गद्य दुवै विधातर्फ उत्तिकै अभिरुचि र सक्रियता प्रदर्शन गरी लामो समयदेखि सृजनारत उमाको यस क्षेत्रको अनुरागलाई सहर्ष स्वागत गर्नुपर्ने विचार प्रस्तुत गरेका छन् । हाँसो र आँसुका बिचमा आत्मविश्वास राखेर आत्मसम्मान सहित अगाडि बढ्नु जीवनको मूल्यबोधको परिणति हो भन्ने भनाई उनले गरेका छन् । प्रस्तुत अध्ययन तल्लोवर्ग विवेचनामा भन्दा प्रशंसातर्फ केन्द्रित छ ।

राजु सिलवाल (२०७१) ले परिभाषा (गीतिकविता सङ्ग्रह) “भिन्न शुभकामना समर्पण” भूमिका लेखमा उमा गुरुङ २०३० सालमै रेडियो नेपालमा गायन तर्फको (आधुनिक गीत) स्वर परीक्षा उत्तिर्ण गर्न सफल उमा गुरुङ संख्या क्रमका रूपले थोरै भएपनि गुणात्मक गीतहरू रेडियो नेपालमा रेकर्ड गरेर आफूलाई स्थापित गर्न सफल हुनु भएको थियो । लामो समयसम्म स्मरण गरिरहन्छन् । जहाँ पनि त्यही थोरै स्मरण योग्य श्रष्टाहरूको पंक्तिमा पर्न सफल हुनु खुशीको प्रसंग हो । उमा गुरुङको अर्को प्रतिभा साहित्य पनि हो जसको श्रेयपनि रेडियो नेपाललाई जान्छ । प्रस्तुत अध्ययन परिचयात्मक प्रकारको छ ।

उपर्युक्त पूर्वकार्यको अध्ययनबाट उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको समग्र अध्ययन हुन सकेको देखिँदैन । हालसम्म जे जति अध्ययन भएका छन् ती सङ्क्षिप्त र परिचयात्मक प्रकारका छन् । अतः यो शोध साहित्यकार उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वका समग्र पक्षको बारेमा अध्ययन विश्लेषण गर्ने विषयमा केन्द्रित रहेको छ ।

१.५ शोधकार्यको औचित्य र महत्त्व

नेपाली साहित्यिक क्षेत्रमा आफ्नै छुट्टै स्थान स्थापना गरिसकेका गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययन गरी प्रकाशमा ल्याउनु महत्वपूर्ण कार्य हो । उहाँका बारेमा सर्वप्रथम व्यवस्थित र समग्र रूपमा गरिने अध्ययन अनुसन्धान औचित्यपूर्ण हुन्छ । यसले उमा गुरुङका बारेमा जानकारी राख्न चाहने जोसुकै व्यक्तिको लागि पनि यो शोधपत्र सहयोगी हुनेछ । यो पनि प्रस्तुत शोधकार्यको औचित्य र महत्व हो ।

१.६ शोध कार्यको सीमाङ्कन

उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वमा आधारित यस शोधमा मूलतः उमा गुरुङको जीवनीका विविध आयाम र पाटाहरू तथा व्यक्तित्वको विविध आयाम र पाटाहरूको विश्लेषण गरिएको छ । साथै उनका हालसम्म प्रकाशित कृतिहरूको विधापरक ढङ्गमा अध्ययन गर्नु यस शोधकार्यको सीमा हुन् ।

१.७ शोधविधि

शोधविधि अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन विधि र विश्लेषण विधि पर्दछन् ।

१.७.१ सामग्री सङ्कलन विधि

प्रस्तुत शोधकार्यका लागि सामग्री सङ्कलन मूलतः पुस्तकालयीय अध्ययन विधिका आधारमा गरिएको छ । आवश्यकता अनुसार विभिन्न विद्वान्हरूसँग आवश्यक सल्लाह सुझाव लिने काम पनि गरिएको छ ।

१.७.२ विश्लेषण विधि

प्रस्तुत शोधपत्रमा वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ ।

१.८ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधपत्रको संरचनालाई सुझावित र व्यवस्थित रूपमा अगाडि बढाउनका लागि निम्नलिखित परिच्छेदहरूमा विभाजन गरिएको छ ।

पहिलो परिच्छेद	:	शोध परिचय
दोस्रो परिच्छेद	:	उमा गुरुङको जीवनीको अध्ययन
तेस्रो परिच्छेद	:	उमा गुरुङको व्यक्तित्वको अध्ययन
चौथो परिच्छेद	:	उमा गुरुङको कृतित्वको अध्ययन
सातौँ परिच्छेद	:	सारांश र निष्कर्ष

सन्दर्भ सामग्री सूची

प्रस्तुत शोधपत्रमा माथि उल्लिखित पाँच परिच्छेदहरूलाई पनि आवश्यकता अनुसार विभिन्न शीर्षक, उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी अध्ययन र विश्लेषण गरिएको छ । साथै शोधपत्रको अन्त्यमा परिशिष्ट र सन्दर्भ सामग्री सूची समेत समावेश गरिएको छ ।

दोस्रो परिच्छेद

उमा गुरुङको जीवनी

२.१ विषय परिचय

कुनै व्यक्तिको भोगाइको क्रम प्रस्तुत गरी लेखिएको रचनालाई जीवनी भनिन्छ । यसैले व्यक्तिको जीवनसँग सम्बन्धित घटनाहरूको तथ्यपूर्ण प्रस्तुति नै जीवनीको मूल मर्म हो । कुनै पनि साहित्यिक कृति सर्जकको जीवन भोगाइका अनुभूति र विचारबाट प्रभावित रहेको हुन्छ । स्रष्टाको जीवनीको अध्ययनबाट कृति सृजनाको कारकत्व, त्यसको पृष्ठभूमि र विचार प्रतिपादनका पक्ष बुझ्न सकिन्छ । त्यसैले स्रष्टाको जीवनको अध्ययन महत्वपूर्ण हुन्छ । यस परिच्छेदमा उमा गुरुङको जीवनीको अध्ययन गरिएको छ ।

२.२ जन्म र जन्म स्थान

उमा गुरुङको जन्म वि.सं. २०१८ चैत्र १ गतेका दिन बागमती अञ्चल, काठमाडौँ जिल्लाको क्षेत्रपाटीमा भएको हो । पिता प्रा. देवेन्द्र बहादुर गुरुङ र माता ईश्वरी गुरुङ दोस्रो सन्तानका रूपमा जन्मिएकी हुन् (उमा गुरुङ, २०७१ : आवरण पृष्ठ) ।

२.३ पारिवारिक पृष्ठभूमि र बाल्यकाल

पिता प्रा. देवेन्द्रबहादुर गुरुङ प्राध्यापन पेसामा संलग्न थिए । बुबाको आर्थिक स्थिति राम्रै भएको कारणले पनि घरायसी काम काजको लागि कुनै अप्ठ्यारो परिस्थिति आउन भने पाएन । प्राध्यापन पेसामा भएकै कारण बुबाले पाउने सम्मानले गर्दा नै उनमा त्यो एउटा गौरव गर्ने विषय बन्यो । परिवारमा दोस्रो सन्तानका रूपमा जन्म लिएकी उमा गुरुङका दाजु नेपाल प्रहरीमा कार्यरत थिए भने उनका दुई वटा भाइहरू छन् । उनकी बहिनी शिवा गुरुङ भने गृहिणी छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

बाबुको माया पाएर पनि तीन दाजु र भाइ एक बहिनी सहित आमाको माया, ममता र स्नेहमा लुट्पुटिदै गुरुङको बाल्यकाल अगाडि बढेको देखिन्छ । आफूभन्दा अगाडि

एक दाजु हुर्किइ सकेका र अनुभवी माता ईश्वरी गुरुङकै विशेष हेरचाह र स्याहार सुसारमा हुर्कने अवसर उमा गुरुङले प्राप्त गरिन् । सानै उमेरदेखि तीक्ष्ण बुद्धि र जिज्ञासु स्वभाव भएकी गुरुङ अध्ययनका अतिरिक्त खेलकुद, साहित्य र समाजसेवामा विशेष रुचि राख्दथिन् । तिनै रुचि र चाहनाहरू गुरुङको वयस्कावस्थासम्म पनि निरन्तर रहेको देखिन्छ । त्यसैको परिणाम स्वरूप आजसम्म पनि साहित्य सिर्जनमा साधनारत रहँदै पनि समाज सेवाको बाटोमा पनि सँगसँगै हिँडिरहेकी छिन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.४ पुख्यौली

उमा गुरुङको पुख्यौलीको कुरा गर्दा उनको पुरानो पुस्ता गोर्खा जिल्लाको मकैसिङ भन्ने गाउँमा रहेको थियो । पछि बसाई सदैँ पश्चिम कास्की जिल्लाको सिदानीमा गएर बसोबास भएको थियो । समयक्रम अनुसार गुरुङ जातिहरूको कमाई भन्नु नै लाहुरे पेसा भएकोले बाजेहरू कोही ब्रिटिस आर्मी, त कोही भारतीय सैनिक पेसामा आबद्ध हुनुभयो र त्यसपश्चात् पोखरामा र काठमाडौँमा बसाई सरेको हो । (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.५ बाल्यकाल

बाल्यवस्था मानव जीवनको पहिलो चरण हो । त्यसबेला जुनसुकै मानिस निश्छल र निष्कलङ्क हुन्छ । यस उमेरका बालबालिका बालसुभल आचरण र मनोरञ्जन र खेलकुदमा रमाउने गर्दछन् साथै उनीमा चञ्चलता पनि हुन्छ । यसको ठिक विपरीत गुरुङमा शान्त स्वभाव र गम्भीर प्रकृतिको भाव देखा पर्दछ (शोधनायिकाबाट प्राप्त जानकारी) ।

सानैदेखि अत्यन्तै मिलनसार, निडर, परिश्रमी, निस्वार्थी, तीक्ष्ण बुद्धिकी धनी, जिज्ञासु तथा संघर्षशील र लगनशील जस्ता व्यक्तित्व र विशेषताहरू यिनमा थियो । बाल्यकाल आफ्नो घरपरिवारमै बिताएकी यिनले सानै उमेरदेखि विभिन्न किसिमका कष्ट तथा वेदना भन्ने भोग्नु परेन । बुबा र आमाकै छत्रछायाँमा हुर्किने अवसर प्राप्त गरेकी

थिइन् । सामान्य बाल-बालिकाहरू सरह नै उनको बाल्यकाल बितेको कुरा उनी बताउँछिन् ।

२.६ शिक्षादीक्षा

पिता प्रा. देवेन्द्रबहादुर गुरुङ र माता ईश्वरी गुरुङले औपचारिक शिक्षाको अवसर पाएकी हुनाले नै उमालाई पढ्ने अवसर दिनुपर्छ भन्नेमा उनीहरू सचेत थिए । उमा गुरुङको घरमा उच्च शैक्षिक पृष्ठभूमि भएकाले उनले सहजै विद्यालयबाट प्रारम्भिक शिक्षा हाँसिल गर्ने अवसर पाइन् । उनले पाँच वर्षको उमेरमा कीर्तिपुरको ल्याब्रोटरी उच्च माध्यमिक विद्यालयमा मन्तेश्वरीमा भर्ना भई स्कूल जीवन सुरु गरिन् । उनी विद्यालयमा तेजिला छात्राका रूपमा सुपरिचित थिइन् । उनले एस.एल.सी. २०३४ सालमा नेपाल युवा मा.वि. बाट र आइ.एड्. सिराहा क्याम्पसबाट उत्तीर्ण गरिन् । उनले बी.एड्. महेन्द्ररत्न ताहचल र एम.ए. पद्मकन्या बहुमुखी क्याम्पसबाट उत्तीर्ण गरिन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

कुनै पनि व्यक्तिको चरित्र निर्माण गर्नमा र चरित्र विगानमा साथीसङ्गतिको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहन्छ । उमा गुरुङ एकान्तप्रेमी र अन्तरमुखी स्वभावका भएकाले स्कूले जीवनमा उनका थोरै साथीहरू थिए र विपरीत लिङ्गी साथीहरूसँग डराउनुका साथै उनीहरूलाई देख्दा भाग्ने गर्दथिन् । उनले विद्यालय जीवनमा अध्ययनरत रहदा लगनशील, मेहनती, अनुशासित र प्रतिभावान् विद्यार्थीका रूपमा गुरुजन र साथीहरूबीच छुट्टै पहिचान बनाइसकेकी थिइन् (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.७ तालिम

उमा गुरुङले विभिन्न तालिमहरू पनि लिएको पाइन्छ । उनले नेपाल स्काउट (गर्ल स्काउट प्रिलिमिनेटरी ट्रेनिङ कोर्स), बास्केटबल (विदेशी प्रशिक्षकद्वारा), पि.टी. डील-चिनियाँ तथा नेपाली प्रशिक्षकद्वारा तालिम प्राप्त व्यक्तिको रूपमा पनि चिनिन्छिन् ।

२.८ पेसा

कमजोर आर्थिक अवस्था नभए पनि सामान्य परिवारमा जन्मिएकी उमा गुरुङले एस.एल.सी. उत्तीर्ण गरेपछि औपचारिक रूपमा जागिरे जीवनको सुरुवात गरेकी हुन् । उनले २०४२ सालदेखि वि. सं. २०६८ सालसम्म श्री बाल उद्यान माध्यमिक विद्यालयमा प्राचार्यको रूपमा जागिरे जीवन निर्वाह गरेकी छिन् । उनको पेसाप्रतिको प्रतिबद्धता र प्राप्त योग्यता तथा अनुभवहरूको प्रतिफल स्वरूप प्रधानाध्यापकको लामो अनुभव बटुल्दै गएको थिइन् । उनी यो पेसाप्रति सन्तुष्ट, प्रतिबद्ध र आशावादी रहेकी देखिन्छिन् । यसरी कुशल, सफल, क्षमतावान, मन, बचन र कर्मले पेसाप्रति प्रतिबद्ध रहने गुरुङको जागिरे व्यक्तित्व उदाहरणीय रहेको छ (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.९ दाम्पत्य जीवन

उमा गुरुङको विवाह वि.सं. २०३८ सालमा काठमाडौँका राज घलेसँग भएको थियो । उनका विवाह दक्षिणकाली मन्दिरमा सम्पन्न भएको थियो । उनको विवाह हिन्दू संस्कृति र परम्परानुसार भएको हो । विवाहपूर्व नै सरकारी नोकरीमा प्रवेश गरिसकेकी, विभिन्न सामाजिक क्षेत्रमा सक्रिय र अत्यन्तै व्यस्त व्यक्ति भए पनि हालसम्म उनले सुमधुर दाम्पत्य जीवन चलाउँदै आएकी छिन् । छोरी दीक्षा घले र छोरा दीगज घले नाम गरेका एक छोरा र एक छोरीका मातासमेत भइसकेकी गुरुङ चवन्न औँ वर्षमा प्रवेश गरिसकेर पनि जोश र जाँगरका हिसाबले भने अझै युवाजस्तै देखिन्छिन् ।

एस.एल.सी. सम्मको अध्ययन गरी घलेसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएकी गुरुङले घर व्यवहार समाल्नुका साथै पारिवारिक जीवन सफल बनाउन भरमगदूर प्रयास गरिरहेको देखिन्छ । पति राज घलेका हरेक राम्रा कार्यहरूमा सहयोग गर्दै हौसला प्रदान गर्ने बानी श्रीमती गुरुङमा हालसम्म पनि छँदैछ । उमा गुरुङको साहित्यप्रति बढी रुचि भएका कारणले घलेले साहित्यिक सिर्जनाका विषयमा उनलाई सहयोग गर्ने गरेको पाइन्छ । उचित रेखदेख, व्यवहार र सालिन व्यक्तित्वका कारण उनका आफन्त र आगन्तुकहरू उनीबाट प्रभावित देखिन्छन् । साहित्यिक सिर्जनाका क्रममा वा सामाजिक क्रियाकलापमा

सहभागी हुने क्रममा गुरुडले कहिल्यै पारिवारिक हस्तक्षेप भोग्नु परेन । सायद यही पारिवारिक सन्तुष्टिका कारणले गर्दा पनि गुरुड सधैंभरि दृष्टपुष्ट, स्वस्थ, रसिली र हाँसिली देखिन्छिन् । उमा गुरुडको दाम्पत्यजीवन सुखमय वातावरणमा चलनुका साथै आदर्श जीवनका रूपमा समेत स्थापित हुन पुगेको छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.१० रुचि

मानिसका रुचि र चाहना फरकफरक हुन्छन् । यसो हुनुमा समाज पारिवारिक अवस्था एवम् वातावरण, भौगोलिक क्षेत्र आदिको विशेष भूमिका रहन्छ । मानिसमा अनगीन्ति इच्छा, चाहना र विचारहरू जन्मन्छन् र त्यसैको आधारमा विकसित हुने गर्छन् । उमा गुरुडका पनि विभिन्न रुचि र चाहना रहेको देखिन्छ । बाल्यकालमा डाक्टर, इन्जीनियर, पाइलट, कलाकार नायक आदि जो देख्यो त्यही बन्न मन लाग्ने आफ्नो बालसुलभ रुचि भएकी गुरुड आफैँले बताउँछिन् । सानै उमेरदेखि गुरुड सामान्य व्यक्तिभन्दा भिन्न किसिमको स्वभाव र रुचि भएकी व्यक्ति थिइन् । बाल्यकालको शिक्षादीक्षादेखि नै उनको रुचि क्षेत्र अन्यको भन्दा फरक भएको देखिन्छ । पढाइको क्रममा अधि बढेर केही गर्ने र हुनसक्ने कुरामा विशेष प्राथमिकता दिएको पाइन्छ । नयाँनयाँ किसिमका रचनात्मक कार्यहरू गरेर देखाउने समाजसेवा र सहयोग तथा पत्रकारिता क्षेत्रमा उनी बढी रुचि राख्दछिन् ।

सादा जीवन, उच्च विचार राख्ने गुरुडलाई गुन्द्रुक ढिँडो र भुटेको मकै भटमास विशेष मन पर्छ । चम्किलो रङ्गका पहिरन मन नपराउने गुरुड सादा पोशाकमै टिपटप बन्न रुचाउँछन् । उनी घरभित्रका व्यावहारिक काम र बाहिरका कामहरू पनि उत्तिकै रुचिकासाथ गर्दछिन् । साहित्य तर्फ गीत, कविता, कथा, उपन्यास आदि सिर्जना गर्ने मुख्य ध्येय रहेको पाइन्छ साथै सङ्गीत सिर्जना गर्ने र खेलकुलमा टेबल टेनिस खेल्न बढी रुचाउने उनी बताउँछिन् । सङ्गीतमा समेत रुचि रहेको बताउने गुरुड आधुनिक गीत लोक गीत र हिन्दी भाषाका गजलहरू सुन्न मन पराउँछिन् । आफूले प्रत्यक्ष जीवनमा देखेका, भोगेका र स्पर्श गरेका अनुभूतिहरू नै आफ्नो कलम मार्फत अभिव्यक्त गरी

समाज परिवर्तनको चाहना राख्नु नै उनको विशेष रुचि देखिन्छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.११ स्वभाव

उमा गुरुङ मृदुभाषी, मिलनसार स्वभावकी छिन् । असत्यको खुलेर विरोध गर्ने, सत्य र न्यायका पक्षमा वकालत गर्ने व्यक्ति हुन् । सबैसँग मित्रताको भावना र सकारात्मक विचार राख्ने उनको स्वभाव छ । धेरै नरिसाउने, सबैलाई छिटो विश्वास गर्ने, साथीभाइसँग छिट्टै घुलमिल हुनसक्ने गुरुङ बौद्धिक क्षमता भएकी तर सामान्य मानवीय स्वभाव भएकी व्यक्ति हुन् । कसैको ईर्ष्या र डाह नगर्ने बरु अरुको कार्यको खुलेर प्रशंसा गर्दै असल मार्गमा हिँडाउन प्रयत्न गरिरहने स्वभाव उनीमा पाइन्छ (शोध नायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.१२ भ्रमण

भ्रमण भन्नाले कुनै पनि कार्य विशेषले अवलोकन, अध्ययन, तथा अनुसन्धान र अन्वेषणका निम्ति गरिने स्वदेश तथा विदेशको स्थलगत घुमफिर भन्ने बुझिन्छ । “कुनै पनि काम विशेषले अर्थात् अध्ययन, अनुसन्धान वा मनोरञ्जनका निम्ति स्वदेश तथा विदेशका कुनै पनि भागको व्यक्तिगत तथा संस्थागत रूपमा घुमफिर गर्ने कामलाई भ्रमण भनिन्छ” (पौडेल, २०६७ : ६) । मानिस स्वभावतः भ्रमणशील प्राणी हो । उसले सांस्कृतिक र राजनीतिक दृष्टिले प्रसिद्ध स्थलहरूको भ्रमण गरेर अनुभवहरू सँगाल्दै जान्छ । थापाले नेपालको प्रमुख र प्रसिद्ध स्थलहरूको भ्रमण गरेका छन् । उमा गुरुङले पनि संस्थागत तथा व्यक्तिगत रूपमा स्वदेश तथा विदेशको भ्रमण गरेकी देखिन्छ । उनले पूर्वतिर इलाम, धनकुटा र पश्चिमतिर गोर्खा, लम्जुङ, पोखरा आदि धार्मिक स्थलहरू पशुपति, लुम्बिनी जस्ता ठाउँहरूको भ्रमण गर्नुका साथै उनी प्रकृतिप्रेमी भएको कारण साहित्यिक तथा व्यक्तिगत कामको अवसरमा विभिन्न जिल्लाहरूमा पुगेको कुरा बताउँछिन् । गुरुङ स्वदेश भ्रमणका सम्बन्धमा देशका विभिन्न विकट भूभागसम्म पुगेकी छन् । स्वदेश भ्रमणको क्रममा उनी नपुगेका ठाउँ कमै छन् । चाहे विभिन्न कार्यक्रम वा सम्मेलनमा भाग लिने

सन्दर्भमा होस् वा पेशाको सन्दर्भमा होस् रुकुम, जुम्ला, रोल्पा, वीराटनगर, चितवन, पोखरा, गोर्खा, इलाम, दोलखा, हेलम्बू लगायतका देशका प्रायः स्थानहरूमा उनी पुगेकी छन् । वैदेशिक भ्रमणका सन्दर्भमा भने उनले भारतका विभिन्न प्रान्तहरू दिल्ली, मुम्बई पटना आदि क्षेत्रको भ्रमण गरेकी छन् (उमा गुरुङ, २०७० आवरण पृष्ठ) ।

२.१३ प्रेरणा र प्रभाव

बाल्यकालदेखि नै साहित्य, खेलकुद, भ्रमण आदिमा विशेष रुचि राख्ने उमा गुरुङ विद्यार्थी जीवनदेखि नै साहित्यानुरागी स्वभावकी थिइन् । बालबालिकाको पहिलो शिक्षालय र प्रेरणाको स्रोत घर परिवार नै हुन्छ । काठमाडौँमा जन्मी हुर्केकी गुरुङ आफ्नो टोल समाज र राष्ट्रका विकृति विसङ्गति र कुसंस्कारको विरोध गर्दै साहित्यमा प्रवेश गरेकी हुन् । सुरुमा पत्रपत्रिकामा नाम छपाउने रहरबाट प्रभावित गुरुङलाई उनका जेठा दाजु शशी गुरुङबाट प्रेरणा मिलेको देखिन्छ । वैवाहिक बन्धनमा बाँधिनु अघिदेखि नै सुरु भएको गुरुङको साहित्य लेखन कार्य विवाह पश्चात् पनि बिनाअवरोध अगाडि बढेको देखिन्छ । उनका श्रीमान्ले साहित्य क्षेत्रमा सल्लाह र सुझाव नदिए तापनि घरायसी झगडाबाट मुक्त गरिदिएपछि गुरुङको सिर्जनामा भनै उपयुक्त वातावरण मिलेको पाइन्छ । सामाजिक थिचोमिचो, राजनीतिक विसङ्गति र विशृङ्खलताले पनि साहित्य क्षेत्रमा लाग्न प्रेरणा मिलेको बताउँछिन् । विभिन्न क्षेत्र र व्यक्तित्वहरूबाट प्रभाव ग्रहण गरेर साहित्य सिर्जनामा लागेकी गुरुङ लेखक मात्र नभएर पाठक पनि हुन् । विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी साहित्यकारहरूका रचनाको अध्ययन गरेकी गुरुङ केही साहित्यकारहरूलाई विशेष रुचाउँछिन् । गुरुङको मनपर्ने स्वदेशी साहित्यकारहरूमा पारिजात, लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, शङ्कर लामिछाने, श्रवण मुकारुङ, महेशविक्रम शाह आदि हुन् भने विदेशी साहित्यकारहरूमा प्रेमचन्द, शरदचन्द, आदि रहेका छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

यसरी घरपरिवारका सदस्यहरूबाट, आफूले भोगेको जीवन, वरिपरिको वातावरण तथा साहित्यकार र साहित्यिक कृतिहरूबाट प्रेरणा ग्रहण गरी साहित्य सिर्जनामा साधनारत गुरुङ हालसम्म पनि साहित्यकारहरूसँग साहित्यिक अनुभव साटासाट गर्न,

नयाँनयाँ साहित्यिक गतिविधिबारे जानकारी राख्न तथा साहित्यिक आत्मीयता र सम्पर्क जारी राख्न नियमित भेटघाट, भ्रमण आदि कार्यमा सक्रिय रहेकी छिन् ।

सामाजिक थिचोमिचो, राजनीतिक विसङ्गति र विशृङ्खलताले पनि साहित्य क्षेत्रमा लाग्न प्रेरणा मिलेको बताउँछिन् । विभिन्न क्षेत्र र व्यक्तित्वहरूबाट प्रभाव ग्रहण गरेर साहित्य सिर्जनामा लागेकी गुरुङ लेखकमात्र नभएर पाठक पनि हुन् । विभिन्न स्वदेशी तथा विदेशी साहित्यकारहरूका रचनाको अध्ययन गरेकी गुरुङ केही साहित्यकारहरूलाई विशेष रुचाउँछन् । गुरुङको मनपर्ने स्वदेशी साहित्यकारहरूमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, पारिजात, श्रवण मुकारुड आदि हुन् भने विदेशी साहित्यकारहरूमा सेक्सपियर रहेका छन् ।

यसरी वरिपरिको वातावरण तथा साहित्यकार र साहित्यिक कृतिहरूबाट प्रेरणा ग्रहण गरी साहित्य सिर्जनामा साधनारत गुरुङ हालसम्म पनि साहित्यकारहरूसँग साहित्यिक अनुभव साटासाट गर्न, नयाँनयाँ साहित्यिक गतिविधिबारे जानकारी राख्न तथा साहित्यिक आत्मीयता र सम्पर्क जारी राख्न नियमित भेटघाट, भ्रमण आदि कार्यमा सक्रिय रहेका छन् ।

२.१४ पुरस्कार र सम्मान

कुनै पनि राम्रो काम गरेबापत प्रोत्साहनका लागि प्रदान गरिने वस्तु नै पुरस्कार हो, जसले मानिसलाई अझ अरु कार्य गर्न प्रेरणा प्रदान गर्दछ । व्यक्तिको मनोबल बढाउन र असल कार्यलाई निरन्तरता दिन पुरस्कार तथा सम्मानले ठूलो सहयोग गर्दछ । उमा गुरुङले पनि आफ्नो साहित्यिक यात्राका क्रममा संगीत सम्मेलन बालाजुमा प्रथम २०३२ स्वर्ण पदक, हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता तृतीय २०३३ (नारी दिवस), क्षेत्रीय लोक गीत प्रतियोगितामा (सिराह क्याम्पस) प्रथम, क्षेत्रीय लोक गीत प्रतियोगिता (सिराह क्याम्पस) द्वितीय, बाल संगीत सम्मेलन (रेडियो नेपाल) 'को भन्दा को कम' प्रथम पुरस्कार, पद्मकन्या क्याम्पसमा मोतीजयन्तीको अवसरमा आयोजित कवि गोष्ठीमा तृतीय

हुनुका साथै थुप्रै शैक्षिक साहित्यिक खेलकुद र सांगीतिक पुरस्कारहरू प्राप्त गर्न सफल भएकी छन् (शोधनायकबाट प्राप्त जानकारी) ।

२.१५ निष्कर्ष

उमा गुरुङको जन्म वि.सं. २०१८ चैत्र १ गतेका दिन बागमती अञ्चल, काठमाडौं जिल्लाको क्षेत्रपाटीमा भएको हो । पिता प्रा. देवेन्द्र बहादुर गुरुङ र माता ईश्वरी गुरुङ दोस्रो पुत्रीका रूपमा जन्मिएकी हुन् । उमा गुरुङको विवाह काठमाडौंमै राज घलेसँग भएको थियो । वि.सं. २०३८ सालमा विवाह बन्धनमा बाँधिन पुगिन् । वि.सं. २०३८ साल वैशाखमा उमा गुरुङको श्री राज घलेसँग श्री दक्षिणकाली मन्दिरमा शुभ विवाह भएको थियो । एस.एल.सी सम्मको अध्ययन गरी घलेसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएकी गुरुङले घर व्यवहार समाल्नुका साथै पारिवारिक जीवन सफल बनाउन भरमग्दूर सहयोग गरिरहेको देखिन्छ । साहित्य, सिर्जना, यात्रा आदिमा उनको विशेष रुचि रहेको छ । साहित्यका क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने क्रममा उनको प्रमुख प्रेरणाको स्रोत शिक्षक र सहपाठी साथीहरू रहेका छन् । उनलाई विविध विधा र क्षेत्रमा रहेर काम गरे बापत विभिन्न मान सम्मानद्वारा पनि सम्मानित गरिएको छ । तसर्थ नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा आफ्ना नवीन मूल्य र मान्यता स्थापित गर्न सफल व्यक्तित्वका रूपमा उनको जीवनी अगाडि बढेको छ ।

परिच्छेद : तिन

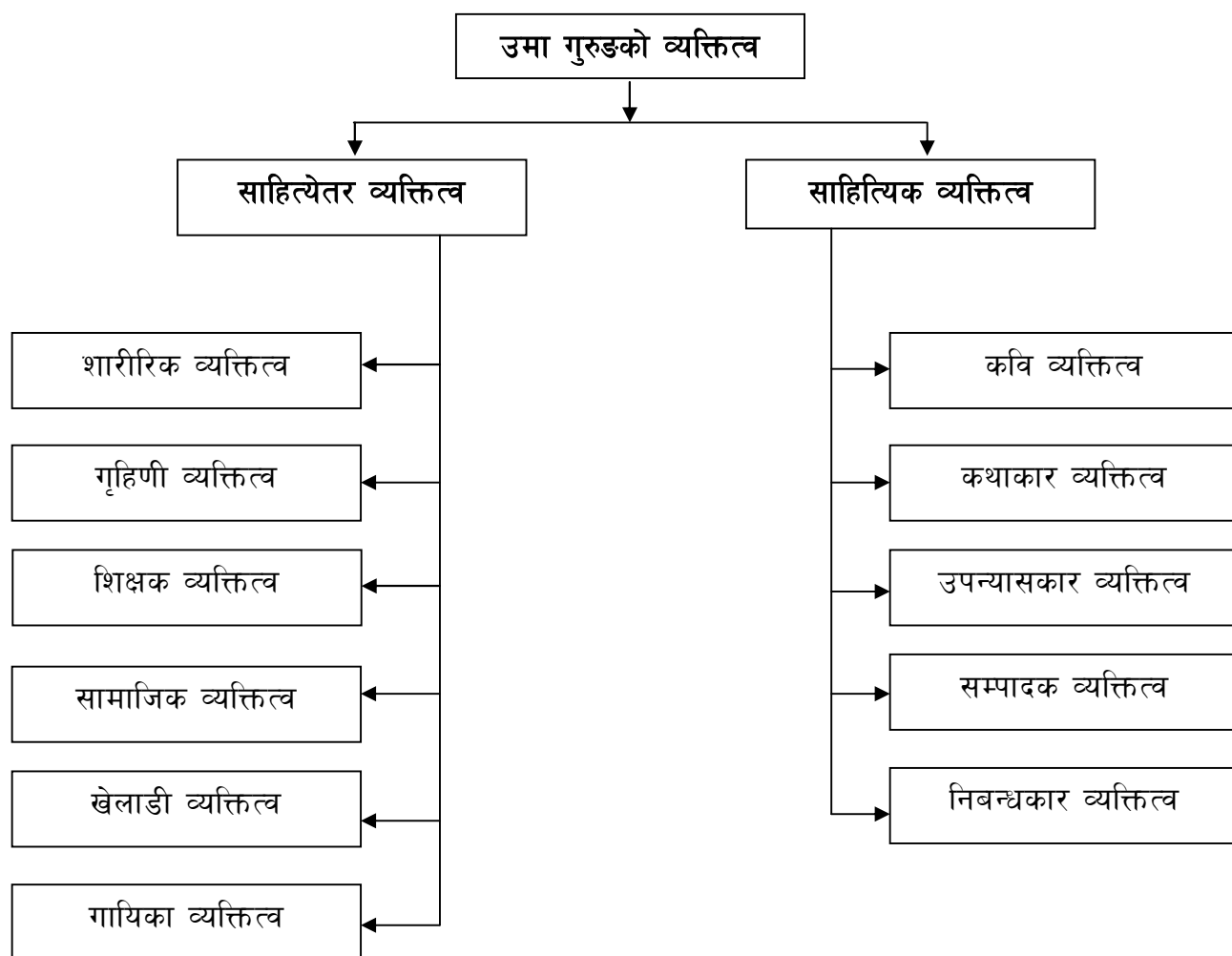
उमा गुरुङको व्यक्तित्व

३.१ पृष्ठभूमि

व्यक्तित्व शब्दले व्यक्तिको हुने वैयक्तिक विशेषता गुण वा निजीपनलाई बुझाउँछ । कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्धारण उसले आफ्नो जीवन अवधिमा गरेका विभिन्न कार्यक्रमहरू तथा जीवनका आरोह-अवरोह र जीवन भोगाइका आधारमा निरूपण गर्न सकिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व निर्माणमा उसको पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक एवम् राजनीतिक पृष्ठभूमिले महत्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । यसका साथै शिक्षादीक्षा, रुचि, पेसा, सङ्गत र जीवन जगतप्रतिको दृष्टिकोणले पनि व्यक्तित्व निर्माणमा उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको व्यक्तित्व नै उसका विशेषताहरूको परिचायक हुन्छ । व्यक्तिका आन्तरिक र बाह्य गरी दुई किसिमका व्यक्तित्व हुन्छन् । आन्तरिक व्यक्तित्वअन्तर्गत व्यक्तिको अन्तर्निहित गुण वा विशेषता पर्दछ भने बाह्य व्यक्तित्वअन्तर्गत व्यक्तिको शारीरिक बनौट, रूपरङ्ग आदि विशेषतासँग सम्बन्धित हुन्छ ।

३.२ उमा गुरुङको व्यक्तित्वका प्रमुख पक्ष

उमा गुरुङ बहुआयामिक व्यक्तित्व हुन् । उनले नेपाली साहित्यलाई कथा, कविता, निबन्ध, उपन्यास, बाल गीत सङ्ग्रह, भजन सङ्ग्रह, गीतिकविता सङ्ग्रह, दिएकी छन् । गुरुङको बहुआयामिक व्यक्तित्वका विविध पक्षलाई तल वृक्षारेखामा देखाइएको छ :

३.२.१ साहित्येतर व्यक्तित्व

उमा गुरुङको साहित्येतर व्यक्तित्वलाई तल अध्ययन गरिएको छ ।

(क) शारीरिक व्यक्तित्व

उमा गुरुङ छरितो र फुर्तिलो जीउडाल भएकी आकर्षक व्यक्तित्व हुन् । त्यसमाथि पनि गहुँगोरो वर्ण केही होचो र सुहाउँदो मोटो शरीर, हँसिलो मुहार भएकी गुरुङ कम बोल्ने गर्छिन् । मिठो र मिजासिलो बोली अनि आकर्षक शैली भएकी व्यक्तित्व देखेर जोसुकै पनि लोभिन्छन् । जीवनयात्राका हरेक मोडहरूमा परिश्रम र संघर्ष गर्दै आएकी गुरुङको व्यवहारमा हार्दिकता र बोलीमा मिठास पाइन्छ । सादा जीवन उच्च विचार

भएकी गुरुङ सरल एवम् शान्त प्रकृतिकी देखिन्छन् । सामान्य पहिरनमा प्रायःजसो देखा पर्ने गुरुङ जस्तोसुकै लुगा भए पनि मिलाएर लगाउन मन पराउँछिन् । समसामयिक जीवनमा देखापर्ने अनेक किसिमका भल्काहरू गुरुङको प्रत्येक अभिव्यक्तिमा पाइन्छ । साहित्यिक, सामाजिक, पत्रकारिता, शैक्षिक आदि विविध क्षेत्रमा हात हालेर पनि सदा सर्वदा उत्तिकै क्रियाशील रहिरहने व्यक्तित्व हुन् ।

सामान्य जो कोही मानिससँग घुलमिल गर्न सक्ने गुरुङ छिट्टै अरुलाई विश्वास गर्ने बानीले कहिले कहीं विश्वास घात र ब्याकमेलिङको शिकार हुन् पुगेको बताउँछिन् । शीघ्र निर्णय गर्ने स्वभाव भएकी गुरुङ कुनै पनि काम कुराको निर्णय गर्दा ढिलो गर्ने बानी मन पराउँछिन् । अनावश्यक रूपमा कसैको प्रशंसा र बखान गरेको उनी मन पराउँदैनन् । यस्तो खोक्रो प्रशंसाभन्दा पनि सही कामको सही मूल्याङ्कन हुनुपर्ने कुरामा जोड दिन्छिन् । राम्रो कामको सही मूल्याङ्कन गरेको र आफ्नो कमी कमजोरी माथि सुझाव र सल्लाह दिएको क्षण उनी अत्यन्तै खुशी हुन्छिन् । कुनै पनि प्रशंसनीय व्यक्ति र कृतिको वकालत गर्न पछि पर्दैनन् ।

(ख) सामाजिक व्यक्तित्व

मानिस समाजविना बाँच्न सक्दैन । मान्छेको सम्बन्ध समाजसँग नड र मासुको जस्तै हुन्छ । एउटा लेखक एवम् पत्रकार समाजका हरेक अङ्ग-प्रत्याङ्गलाई हेरेर तिनीहरूलाई व्यक्त गर्ने व्यक्ति समाजबाट टाढा हुने कुरै भएन । समाजको विकास नै आफ्नो विकास सम्झने गुरुङ विभिन्न संघसंस्थामा आवद्ध हुनुका साथै आफ्नो व्यक्तिगत प्रयासबाट समाज विकासमा प्रयत्नरत छिन् । मानव कल्याणकै लागि समर्पित, समाज विकासमा कटिबद्ध उमा गुरुङ कहिले साहित्यिक संघसंस्थामा रहेर, कहिले पत्रिकाको सम्पादक भएर निरन्तर खटिरहेकी छिन् । सामाजिक कार्यमा लाग्दा खुशी हुने गुरुङ विभिन्न संघसंस्थामा आवद्ध छिन् ।

(ग) शिक्षक व्यक्तित्व

उमा गुरुङको बहुआयामिक व्यक्तित्व मध्ये शिक्षक व्यक्तित्व पनि एक हो । उमा गुरुङले आफ्नो जीवनको करिब नौ वर्षको समयावधि शिक्षण पेशामा बिताएकी छिन् । आफ्नो जागिरे जीवन १७ वर्षको उमेरदेखि नै शुरू गरेकी हुन् । श्री बाल उद्यान माध्यमिक विद्यालय, बालाजुमा (२०४२-२०६८) सम्म प्रधानाध्यापिकाको जिम्मेवारी पुरा गरेकी छिन् । लामो समयदेखि शिक्षण पेशामा संलग्न गुरुङ एक कुशल शिक्षिका पनि हुन् ।

(घ) गायिका व्यक्तित्व

उमा गुरुङको बहुआयामिक व्यक्तित्व मध्ये गायिका व्यक्तित्व पनि एक हो । उमा गुरुङले आफ्नो पहिलो गीति एलबमको रूपमा **बाबा** एलबम प्रकाशित गरेकी छिन् । नयाँ र पुराना लोक गीत र पहिलो नेपाली नारी सगरमाथा आरोही पासाङ ल्हामु शेर्पाको बारेमा रचित नेपालमा नै पहिलो पटक श्रद्धाञ्जली गाइएको गीत समेत समावेश भएको छ । साथै दोस्रो एलबमको रूपमा **तिर्सना** एलबम निकालेकी छिन् ।

३.२.२ साहित्यिक व्यक्तित्व

उमा गुरुङको साहित्यिक व्यक्तित्वलाई तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

(क) कवि व्यक्तित्व

कथापछि उमा गुरुङको सिर्जना विधाको अर्को महत्वपूर्ण क्षेत्र कविता हो । गुरुङ औपचारिक रूपमा कविता विधाबाट नै साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी हुन् । वि.सं. २०६६ मा **सुस्केरा** वि.सं. २०६७ मा **उत्तमा** वि.सं. २०६९ सालमा **सखल्ल**, वि.सं. २०७१ मा **गुञ्जन** कविता सङ्ग्रह प्रकाशित भइसकेका छन् । गुरुङका विभिन्न फुटकर कविताहरू विभिन्न पत्र-पत्रिकामा प्रकाशन भएका छन् ।

(ख) कथाकार व्यक्तित्व

कविता विधाबाट साहित्यिक यात्रा प्रारम्भ गरेका उमा गुरुङ एक जिम्मेवार र कुशल कथाकार हुन् । कविताबाट साहित्य लेखनमा पाइला चाले तापनि उनको समग्र

लेखनको सबैभन्दा उर्वर र रुचि भन्ने कथा विधा नै हो । वि.सं. २०६५ सालमा पृथ्वी बाल मातृत्व कथा नै उनको पहिलो कथा हो । यो कथासङ्ग्रह वि.सं. २०६५ सालमा प्रकाशित भएको हो । यस सङ्ग्रहभित्र बाह्र वटा लघु आकारका कथाहरू समेटिएका छन् । यस सङ्ग्रहका कथाहरूमा जीवनको विविधतालाई आर्थिक, सामाजिक र पारिवारिक आधारमा कलात्मक ढंगले सरल भाषामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

(ग) उपन्यासकार व्यक्तित्व

उमा गुरुङ उपन्यास विधाका एक कुशल कालीगढ हुन् । ऐना गुरुङको पहिलो उपन्यास हो । यो उपन्यास २०७० सालमा प्रकाशित भएको हो । समकालीन राष्ट्र र समाजले भोग्नु परेका पीडा र अनुभूतिहरू यस उपन्यासमा चित्रण गरिएको छ । मानवतावादी भावले ओतप्रोत भएको यो उपन्यास नेपाली साहित्यको अमूल्य निधि हो ।

(घ) सम्पादक व्यक्तित्व

बहुमुखी प्रतिभाका धनी उमा गुरुङले कविता, उपन्यास, कथा आदि विविध विधाहरूमा मात्र कलम चलाइनन् अझ सशक्त रूपमा सम्पादन कार्यमा आफूलाई लगाएको देखिन्छ । विगत दुई दशकदेखि सम्पादन कार्यमा क्रियाशील रहेकी पाइन्छिन् । गुरुङले विभिन्न साहित्यिक एवम् गैरसाहित्यिक पत्र-पत्रिका, पुस्तक आदिको सम्पादन गरेकी छिन् ।

३.२.३ निष्कर्ष

जीवन प्रकृतिप्रदत्त एक सुन्दर वस्तु हो । यसको जतिसक्थो सदुपयोग गर्नुपर्छ र यो नै प्रथम र तथा अन्तिम जीवन हो भन्ने गुरुङको जन्म पञ्चायत कालमा वि.सं. २०१८ सालमा क्षेत्रपाटीमा भएको हो । ल्याब्रोटरी उच्च माध्यमिक विद्यालयबाट प्रारम्भिक शिक्षा आरम्भ गरेकी गुरुङले स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन गरेकी छिन् । एक जिम्मेवार श्रीमान् र एक छोरा र एक छोरीकी माता गुरुङ सामान्य र सरल स्वभावकी देखिन्छिन् । शिक्षण पेशामा संलग्न भएर जीवीकोपार्जन गर्दै आएकी गुरुङको श्रीमान्ले भने व्यापार

व्यावसायमा संलग्न छन् । हेर्दा साधारण देखिने सिर्जनाकी धनी गुरुङको व्यक्तित्वको निर्माण बाल्यकालमा विभिन्न काम गर्दाको अनुभव, विभिन्न ठाउँमा भ्रमण गर्दाको ज्ञानबाट भएको देखिन्छ । गुरुङको व्यक्तित्वलाई साहित्यिक र र गैर साहित्यिक गरी हेर्न सकिन्छ । गुरुङ साहित्यिक र गैरसाहित्यिक दुवै क्षेत्रमा आफूलाई स्थापित गराउन सफल देखिन्छन् । नेपाली साहित्यका कथा, कविता, उपन्यास, समालोचना एवम् सम्पादन लगायत विविध विधामा कलम चलाएर गुरुङले बहुसाहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी छिन् । उनको गैरसाहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण विभिन्न संघसंस्थामा आवद्ध भएर र आफ्नै व्यक्तिगत प्रयासबाट भएको छ । लामो समयदेखि नेपाली साहित्यमा निरन्तर बगिरहेकी गुरुङको नाम नेपाली साहित्यकाशमा क्रमशः चम्किदै छ । आजसम्मको उनको जीवनवृत्तको अध्ययन तथा अवलोकन गर्दा उनको जीवन साहित्य सिर्जनामा संयोजन र क्रियाशिल भएको देखिन्छ ।

परिच्छेद चार

उमा गुरुङका कृतिहरूको विश्लेषण

४.१ विषय प्रवेश

उमा गुरुङ नेपाली साहित्यकाकाशका एक नक्षत्र हुन् । उनले नेपाली साहित्य जगत्मा कविता, गीत, भजन, चिठी, कथा र उपन्यास विधामा कलम चलाएकी छन् । यस परिच्छेदमा उनका तिनै साहित्यिक कृतिहरूको समीक्षात्मक विश्लेषण गरिएको छ । मूलतः कविता तत्व, संरचना, विषयवस्तु, लयविधान भाषाशैली तथा भाव (विचार) आदि का आधारमा उनका कृतिहरूको विश्लेषण यस प्रकार गरिएको छ ।

४.२ 'बाबाको सम्झना' शोधक काव्यको विश्लेषण

बाबाको सम्झना कवत्री उमा गुरुङको जन्मदाता स्वर्गीय पिता देवेन्द्रबहादुर गुरुङका स्मृतिमा रचिएको एक मर्मस्पर्शी शोक काव्य हो । वि.सं. २०६० सालमा द प्रिन्टिङ हाउस प्रा.लि. काठमाडौँबाट प्रथम पटक प्रकाशित यस कविताको संरचना पक्ष भिनो भइकन पनि सार्थक र सुदृढ रहेको छ ।

४.२.१ संरचना

कूल ३२ पृष्ठगत आयाममा संरचित उक्त कृति भित्र जम्मा ३२ वटा कविता शीर्षक समावेश गरिएका छन् । सामान्यत दुई श्लोकदेखि पाँच श्लोकसम्मको लघु संरचनामा संरचित यस कविताको संरचना असमान तवरको रहेको छ ।

४.२.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु रचनाकारको पिताको स्मृतिमा आधारित छ । रचनाकार गुरुङको स्वर्गवासी बाबुको विविध पक्षहरूलाई कवयित्रीले काव्यको विषयवस्तु बनाएकी छन् । आफ्ना बुबाले आफूप्रति देखाएको स्नेहभावलाई पुस्तक समक्ष बाहिर

प्रद्याउने काम उमाले गरेकी छन् । शिक्षा, समाज सेवा, सङ्घर्ष, सन्तानप्रतिको वात्सल्य प्रेम, कर्तव्य एवम् समर्पण, जस्ता नैसर्गिक स्वभावजन्य प्रवृत्तिलाई कविता-काव्यको विषयवस्तुको रूपमा यहाँ उठान गरिएको छ । मूलतः मानव मृत्युको शोकाकूल स्थिति र त्यसबाट उत्पन्न कारुणिक तथा संवेद्य भावहरूलाई यहाँ मार्मिक र रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

पिता थियौ तिमी मेरो
जीवन पथका गुरु पनि थियौं
के भूल भयो र मेरो बाबा
म देखि अति टाढा भयौ ।

हुर्कायौ बढायौं भौतिक संसारमा
ज्ञानको बत्ती बाली उज्यालो देखायौं
संसारको महिमा गाउने तिमीलाई
त्यही संसार किन बाबा छोड्नु पयो ?

मान्छेको रूपमा बाबा
प्रभूकै अवतार थियौं
साधारण दृष्टिले के जानोस्
असाधारण विशेषता बोकेको थियौं । (विलौना, पृ. १)

४.२.३ लयविधान

यस कविताको लयविधान श्रुतिमधुर एवम् आकर्षक रहेको छ । कवयित्रीको रुचि र कुशलतामा आधारित मुक्त शैलीको अन्त्यानुप्रासीय लयको उत्कृष्ट प्रयोग कवितामा भएको छ । प्रत्येक श्लोकको दोस्रो र चौथो पाउमा प्रयुक्त वर्ण आवृत्तिले कविताको लय श्रुतिमधुर र लयात्मक बनेको छ । मूलतः कवितामा समान/समान्तर वर्णको पुरावृत्तिबाट कवितामा लयात्मक सौन्दर्य झल्किएको छ । लय विधानका केही उदाहरणः

म तुच्छ-तुच्छ पो भइसकेछु
अमानव जीव भै निष्ठुर अनि
बज्रकठोर पो बनिसकेछु ।
पथ-पथका अनगिन्ती
साना-ठूला पत्थर पो भइसकेछु
लत्याउँदै, प्याँकिदै कहिले कता त कहिले कता
पुग्ने गुलेलीको मट्याङ्ग्रो पो बनि सकेछु ।

(वास्तविकता, पृ. १०)

४.२.४ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली उत्कृष्ट रहेको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको शिष्ट प्रयोग भएको छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा विशेषतः अनुभूतिप्रधान भावसंवेद्य संस्मरणात्मक शैली, जीवनभोगाइ र दृश्यविम्बका रूपमा आएका चित्रात्मक शैली, दृश्यात्मक तथा वर्णनात्मक शैलीको सङ्क्षिप्त र रोचक प्रस्तुति रहेको छ । काव्यिक भाषासम्बद्ध विम्ब-प्रतीकजन्य भाषा (वात्सल्यप्रेम-सन्तानप्रतिको अगाध माया, स्वर्गीय-मृत, शोक-मृत्युको पीडा, छटपटी, असह्य वेदना, आँसु-अन्त पीडाको सूचक, साँझ-अँध्यारो मन, निष्ठुर-कठोर) को सनसनीपूर्ण र हृदयस्पर्शी भाषिक शिल्प काव्यमा पाइन्छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

जन्मिएर हुर्किएका क्षणदेखि नै
भव सागरको उत्ताल छालमा
बिना माभीको डुंगामा गोता लगाउँदै
हुरी बतास संगसँगै नै

उड्दै पछारिँदै
वर र पर गर्दै
जीवन नौकाका वहना चलाउने
तिमी आफै-आफै मात्र बनि दियोँ । (अमर, पृ. १३)

४.२.५ भावविधान

यस कविताको मूलभाव शोक रहेको छ । करुण रसको परिपाकका रूपमा तीव्र भावानुभूतिबाट कवितामा गहन एवम् मार्मिक भाव सिर्जना हुन पुगेको छ । आफ्ना वात्सल्यमयी पितालाई आफूले जीवन्त गुमाउनु पर्दाका असह्य पीडा र वेदनाका संवेद्य भावलाई कवयित्रीले पुनस्मृति गर्दै तत्कालीन कालो, निराशमय र शून्यमय जीवन बोधको सत्य खुलासा गर्नु यस कविताको भावभूमि केन्द्रित रहेको छ । मानव जीवन जति सुन्दर र सुखमय त्यति नै आफन्त जनको मृत्युका पीडादायक क्षणहरू छन् जसलाई सहज रूपमा स्वीकार्नु मानवको विवशता हो भन्ने विचार कवितामा व्यक्त भएको छ । भाव विधानका केही उदाहरण :

अरुलाई दियौं समय तिमीले
तर तिमीले आफ्नो समय लिएनौ
अरुलाई बाढ्यौं शुखी तिमीले
तर तिमी आफूले शुखी कहिल्यै लिएनौ
सधै दियौ शिक्षा तिमीले
तर कहिल्यै गुरु दक्षिण लिएनौ
अरुलाई सुख वर्षायौ तिमीले
तर तिमीले कहिल्यै सुख लिएनौ

अरुलाई हाँसो दियौं तिमीले
तर आफूले स्वयम् हाँसो कहिल्यै लिएनौ ।

(दानी द्रष्टा, पृ. १२)

४.३ 'देवेन्द्र स्मृती' सङ्ग्रहको विश्लेषण

देवेन्द्र स्मृति कवत्री उमा गुरुङको जन्मदाता स्वर्गीय पिता देवेन्द्रबहादुर गुरुङका स्मृतिमा रचिएको एक मर्मस्पर्शी स्मृती सङ्ग्रह हो । वि.सं. २०६१ सालमा अन्नपूर्ण असफसेट प्रेस, लाजिम्पाट काठमाडौँबाट प्रथम पटक प्रकाशित यस सङ्ग्रहमा देवेन्द्र

गुरुडलाई चिन्ने र उहाँप्रति आदार गर्ने व्यक्तित्वहरूको भनाई यस सङ्ग्रहमा सङ्ग्रहित गरिएको छ ।

४.३.१ संरचना

कूल ४५ पृष्ठगत आयाममा संरचित उक्त कृति भित्र जम्मा ३३ वटा शीर्षक समावेश गरिएका छन् । देवेन्द्र गुरुडलाई चिन्न र उहाँप्रति आदारभाव प्रकट गर्ने व्यक्तिको भनाई र लेख रचनालाई यस सङ्ग्रहमा समावेश गरिएको छ ।

४.३.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत स्मृती सङ्ग्रहमा रचनाकारको पिताको स्मृतिमा आधारित छ । रचनाकार गुरुङको स्वर्गवासी बाबुको विविध पक्षका बारेमा उल्लिखित उपलब्धी भनाई आदिलाई समावेश गरी कवयित्रीले स्मृती सङ्ग्रह माफत देवेन्द्र स्मृतीको विषयवस्तु बनाएकी छन् । समाजमा रहेका सम्पूर्ण शिक्षक, अभिभावक, विद्यार्थी आदिको लेख रचनालाई जस्ता त्यस्तै उहाँप्रतिको समर्पित भनाई समावेश गरिएको छ । मूलतः मानव मृत्युको शोकाकूल स्थिति र त्यसबाट उत्पन्न कारुणिक तथा संवेद्य भावहरूलाई यहाँ मार्मिक र रोचक ढङ्गमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

गुरु भई हाम्रो लागि
वितायौ मान्छेको चेला
बन्यौ हामी तिम्रो
भाग्यशाली चेला ॥१॥

हरदिन हरफल गछौं
तिम्रो सम्झना दिलमा
म देख्छु तिम्रो मुहार
हाँसिरहने फूलमा

म दुःखी छु आज
भए पनि भिडभाडको माझ
तिमी विनाको संसार
एउटा दुःखी टुहुराले सम्झने साँझ

दर्शन कहाँ मिला अब
केवल साथमा छ तिम्रो फोटो
तिमीलाई भेट्न आउँछु म
हिडेर तिमिले नै देखाएको बाटो

(क्षमा दाता, पृ. ४३)

४.३.३ लयविधान

यस स्मृती सङ्ग्रहमा लयविधान श्रुतिमधुर एवम् आकर्षक रहेको छ । देवेन्द्रप्रति स्नेह राख्ने विभिन्न व्यक्तिले उहाँको रुचि र कुशलतामा आधारित मुक्त शैलीको अन्त्यानुप्रासीय लयको उत्कृष्ट प्रयोग कवितामा भएको छ । प्रत्येक श्लोकको दोस्रो र चौथो पाउमा प्रयुक्त वर्ण आवृत्तिले कविताको लय श्रुतिमधुर र लयात्मक बनेको छ । लयविधानका केही उदाहरण :

गर्थ्यो तिमिले धेरै माया हे गुरु देवेन्द्र
तिमी हराउँदा हराएँभै लाग्यो मेरो त सबै ज्ञानेन्द्र

कहाँ गयो तिमि कता छौं भन हे गुरु देवेन्द्र
आउन न आउ फर्केर फेरि हे गुरु देवेन्द्र ।

(आउ फर्केर, पृ. ४५)

४.३.४ भाषाशैली

प्रस्तुत स्मृती सङ्ग्रहमा भाषाशैली उत्कृष्ट रहेको छ । कवितामा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको शिष्ट प्रयोग भएको छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा विशेषतः अनुभूतिप्रधान

भावसंवेद्य संस्मरणात्मक शैली, जीवनभोगाइ र दृश्यविम्बका रूपमा आएका चित्रात्मक शैली, दृश्यात्मक तथा वर्णनात्मक शैलीको सङ्क्षिप्त र रोचक प्रस्तुति रहेको छ । काव्यिक भाषासम्बद्ध विम्ब-प्रतीकजन्य भाषा (वात्सल्यप्रेम-सन्तानप्रतिको अगाध माया, स्वर्गीय-मृत, शोक-मृत्युको पीडा, छटपटी, असह्य वेदना, आँसु-अन्त पीडाको सूचक, साँझ-अँध्यारो मन, निष्ठुर-कठोर) को सनसनीपूर्ण र हृदयस्पर्शी भाषिक शिल्प काव्यमा पाइन्छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

शून्य केवल शून्य विन्दुबाट
 पूर्णाकारको
 गन्तव्य स्थान खोज्ने क्रममा
 अनायास जीवनको
 अचेत चौवाटोमा
 मैले एउटा सचत हात पाएँ
 त्यो तिम्रो हातको
 न्यानो स्पर्श पाएँ
 आदर्शले भरिपूर्ण
 अचूक दिशा निर्देश पाएँ ।

(श्रद्धा सुमन, पृ ३२)

४.३.५ भावविधान

यस स्मृती सङ्ग्रहमा मूलभाव शोक रहेको छ । करुण रसको परिपाकका रूपमा तीव्र भावानुभूतिबाट यसमा गहन एवम् मार्मिक भाव सिर्जना हुन पुगेको छ । देवेन्द्र गुरुङले जीवनमा भोगेका र समाजमा स्थापित गर्न सकेको आफ्ना क्षमता दक्षता र प्रभावका कारण उहाँ प्रतिको लगावको राम्रो प्रतिफलको उपजका रूपमा उहाँलाई विशेष व्यक्ति र समाजले देखाएको माया प्रस्तुत गरिएको छ । मानव जीवन जति सुन्दर र सुखमय त्यति नै आफन्त जनको मृत्युका पीडादायक क्षणहरू छन् जसलाई सहज रूपमा स्वीकार्नु मानवको विवशता हो । भावविधानका केही उदाहरण :

तिम्रो विछोडमा
पलपल दिल जलि रहन्छ
कुटुकुटु मुटु खाई रहन्छ
टिलपिल आँखा रसाई रहन्छन्
म सोध्छु एउटा यक्ष प्रश्न
जवाफ देऊ हे ! प्रभु
म माथि
यो भवितव्य किन ?
यो बज्रपात किन ?
यो त्राही-त्राही किन ?

(श्रद्धा सुमन ३३)

४.४ 'आमाको सम्झना' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

आमाको सम्झना कविता कवयित्री गुरुङकी ममतामयी स्वर्गवासी माता ईश्वरी गुरुङका स्मृतिमा रचिएको शोककाव्य हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६५ सालमा फेवराइट कम्प्युटर एण्ड अफसेट प्रिन्ट बालाजु, काठमाडौँबाट भएको हो ।

४.४.१ संरचना

रचनाकार एवम् प्रकाशक गुरुङका जम्मा १०१ कविताहरूको सङ्गृहीत कृतिको पृष्ठ सङ्ख्या १०२ सम्म फैलिएको छ । मध्यम स्तरको संरचना रहेको यस कृति भित्रका काव्य शीर्षकमा न्यूनतम ३ श्लोक संरचनादेखि ५ श्लोक संरचनासम्मको कविता संरचित छन् ।

४.४.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कविताको विषयवस्तु भावसंवेद्य रहेको छ । रचनाकारकी ममतामयी आमाको दुःखद निधन हुन पुग्नु र त्यसबाट आफू विह्वल बन्नुपर्दाका कारुणिक अनुभूति, पीडालाई कवयित्रीले विषयवस्तुका रूपमा चयन गरेकी छन् । मूलतः आफूलाई सदाका

लागि छोडेर गएकी आमाको न्यानो स्पर्श, माया, सेवा, आत्मीयता अनि संसारको ज्योती देखाउने दीप तथा पथ पदर्शकको स्मृति, अनुभव, अनुभूति र हृदयविदारक अन्तः संवेदना नै यस कविताको वर्ण विषयवस्तु बनेर आएको छ ।

हरे ! हरिहर किन लग्यौ ?
तिमीले हरेर
बाबा-आमा भन्ने मेरो रहरलाई
किन खोस्यौ रिस गरेर

हरे ! हरिहर किन आयौ ?
निर्दयी भएर
बाबा-आमा मेरो न्यानो काखलाई
छुटाई लग्यौ द्वेष गरेर

हरे हरिहर किन छाड्यौ
वियोग भरेर

आँसु सागरमा डुबाई
बाँच्नै पनि कठिन पारिदिएर

(हरे । हरिहर !, पृ. १)

४.४.३ लयविधान

यस कविताको लय आकर्ष, प्रभावपरक र शिष्ट रहेको छ । श्रुतिमधुर, सरस शैलीको भाषिक प्रयोग तथा तिनका वर्ण आवृत्तिगत कुशलताको कविताको लय विशिष्ट बन्न पुगेको छ । खासगरी कवितामा मुक्त वा गद्य लयको अन्त्यानुप्रासिय लय ढाँचाको उचित उपयोग भएको देखिन्छ । प्रति २ श्लोकको दोस्रो र चौथो हरफको अनत्यमा दोहोरिएका समान/समानान्तर वर्ण आवृत्तिको कवितामा श्रुतिमधुरता सिर्जना गरी साङ्गीतिक लय निर्माण भएको छ । लयविधानका केही उदाहरण :

आमा तिमिले जस्तै हावा हुरीको
ध्वनीको लयताल सँगै
वहदै हुईकिन पाए हुन्थ्यो
मानवका स्वार्थमयी वस्ती देखि दूर
क्षितिज पारी विलिन हुन पाए हुन्थ्यो

आमा तिमिले जस्तै
जकडवन्द भै बाँच्नु भन्दा
जन्जालबाट मुक्ति लिई
जगतीको निस्सासिदो विकराल
मुखौटोहरूसँग सिंगोरी खेल्नु भन्दा
अकण्टक सुन्दर वातावरणमा
हराई शान्ति अँगाल्न पाए हुन्थ्यो

(चाहना, पृ. १७)

४.४.४ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सहज, विम्बात्मक, चित्रात्मक, दृश्यात्मक तथा भाव संवेद्य प्रकृतिको रहेको छ । तत्सम् आगन्तुक र तद्भव स्रोतका भाषा तथा तिनको सुन्दर प्रयोगले कविताको भाषा सरल र सहज र प्रभावकारी समेत बन्न पुगेको छ । साथै काव्यमा अलङ्कारिक भाषाका रूपमा विविध विम्ब-प्रतीकयुक्त (निर्दयी-दयाविहीन, जिजिविषा-जिउने चाहना, विडम्बना-संयोग/नियति/दुर्भाग्य, काँडा-अन्तर्पीडा, चेली-सुलभ नारी, दुलही-नवयुवती, घाउ-चोट/दुःख, सन्नाटा-अँध्यारो, फूल-सुवासरूपी पुष्प, वियोग-विछोड) भाषिक पदावलीको विशिष्ट उपयोग भएको छ । भाषाशैलीको उदाहरण :

देऊ मलाई अलि-अलि माया
तिम्रो माया विना म जाऊँ कहाँ ?
भरि कुल्ची जाने म पात भएछु
संसारको भीडमा पनि एकलो भएछु

लाजै पचाई म सक्तिन बोल्ल
कोही सामू आफ्नो देवना पोख्न
एकमुठी श्वासको पइँचो लिएर
बाँची रहेछु म जिउँदो लाश भएर

सहनै मलाई हुन्छ गाह्रो किन
उराठीलो दिनको गन्ति यो गर्न

विरही मनको विरह लिएर
भौतारी रहेछु म वटुवा भएर
(विरही मन, पृ. ७१)

४.४.५ भावविधान

आमाको सम्झनामा कविता-काव्यको मूलभाव शोक रहेको छ । करुण रस प्रधान यस कविताको भाव वा विचार आमाको वात्सल्य प्रेमी, धरतीमाता, संसारको पथ प्रदर्शक, सुरक्षाकर्मी, जीवनदाता र सबैथोक हुन् भन्ने रहेको छ । आमाबिना जीवन सम्भव छैन, आमाले नै यस धरतीमा जन्म दिई सुन्दर संसार हेर्ने बाटो देखाइदिनुभयो । तसर्थ आमाको वात्सल्यप्रेमलाई कहिल्यै भुल्नुहुँदैन र उनको असीम गुण हामीले तिर्न सक्दैनौं । यस्ती महान् धरतीमाताको निधनबाट सन्तानको जीवन निराशा अन्धकार र वेदनामयी र शुन्यमय हुन्छ भन्ने सत्यको प्रकाशनमा यस कृतिको भाव केन्द्रित रहेको छ । भावविधानका केही उदाहरण :

पीडितलाई पीडा दिने
जोसुकैको बानी हुन्छ
अर्काको दुःखमा हाँसी दिने
मान्छेको कस्तो स्वभाव हुन्छ

अजम्बरी ठान्ने आफूलाई
कसैको भित्री लालचा हुन्छ
रावण भै मै हुँ भन्ने
स्वाभिमान हरे ! किन लुकेको हुन्छ
(कुँमानव, पृ. ८७)

४.५ 'पृथ्वी बाल मातृत्व' कथा सङ्ग्रहको विश्लेषण

यस कथाकृतिको संरचना पक्ष निकै सुदृढ रहेको छ । वि.सं. २०६५ सालमा फेबराइट कम्प्युटर एकेडेमिक प्रिन्ट बालाजु, काठमाडौँबाट प्रकाशित उक्त कृति लोकप्रिय रहेको पाइन्छ । कूल ८३ पृष्ठको आयाममा फैलिएको उक्त सङ्ग्रहभित्र जम्मा १२ वटा कथाहरू सङ्ग्रहीत छन् ।

४.५.१ संरचना

एक शब्दको रफक (सुन्तली !) देखि लिएर ११ अक्षर (पृ. ७७) सम्मको वाक्यात्मक संरचना यस कथामा संरचति छ ।

४.५.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कथाकृतिमा विविध विषयवस्तु समावेश गरिएको छ । मूलतः प्रकृति र मानवजीवनका थुप्रै पक्षहरू कथाको आख्यानमात्रक विषयवस्तु हुन् । दैनिक जीवनका समाचारहरू, सामाजिक तथा पारिवारिक अप्ठ्याराहरू, आर्थिक तथा नैतिक सडकहरू, रातदिन सङ्घर्षरत मानव जीवन, भोक, अशिक्षा, गरिबी तथा पारिवारिक गैर जिम्मेवारी लगायत विशेषतः नारी बृद्ध/बृद्धा र बालबालिकाका दुःख पीडालाई कथाको विषयवस्तुको रूपमा उठाइएको छ ।

४.५.३ लयविधान

यस कथा सङ्ग्रहको लय मुक्त ढाँचामा आधारित छ । गद्य लयको ओजपूर्ण आख्यान संरचना र तिनले सिर्जित अन्तः लय सौन्दर्य कथामा पाइन्छ । खासगरी कथाको

वर्णनमा प्रयुक्त पद-पदावलीको स्वर व्यञ्जन अन्तः आवृत्ति योजना तथा कतै कतै वर्णित समानान्तर वा समध्वन्यात्मक अन्त्यानुप्रास लयचेतनाले कथाको भावलाई उच्च बनाएको छ । सुस्त साङ्गितिक लयको सामान्यतः अन्तलय नै यस कथाकृतिको लयविधान रहेको छ ।

४.५.४ भाषाशैली

प्रस्तुत कथा सङ्ग्रह भाषाशैलीका दृष्टिले सरल र प्रभावकारी रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगुन्तक स्रोतको विविध भाषा र तिनको संस्मरणात्मक वर्णनात्मक, चित्रात्मक वा दृश्यशैली तथा संवाद शैलीले कथाको भाषाशैली रोचक र प्रभावकारी बनेको देखिन्छ । यसैगरी काव्यिक वा आलङ्कारिक विम्ब प्रतीकजन्य जस्तै देहान्त-मृत्युसबोध, आगो-उज्यालो, जलाउने वस्तु, बज्रपात-दुर्दशा/अनिष्ट, आँसुहरू- शोकको अभिव्यक्ति ज्वालामुखी-रिसको विस्फोट जस्ता भाषाशैली कथामा पाइन्छ ।

४.५.५ भावविधान

यस कथा सङ्ग्रह भित्रका कथा भाव वा विचारका दृष्टिले गहन र संवेद्य रहेका छन् । मानव जीवन भोगाइका क्रममा उत्पन्न विविध समस्या, सङ्घर्ष, चुनौति र तिनका उचित समाधान हुन नसक्दा ग्रामीण, अशिक्षित नारीहरूले आफ्नो सुन्दर जीवन अकालमा गुमाउनु परेको नेपाली समाजको तीतो यथार्थको प्रस्तुत गर्नु समाविष्ट कथाहरूको भावभूमि रहेको देखिन्छ । शिक्षा, धन सम्पत्ति, सुरक्षा, मौलिक अधिकार, अवसर, न्याय, प्रेम र मानवीय सुद्भावले एक मानवले अर्को मानिसलाई हेर्नु पर्ने विचार कथाकार गुरुङले यी कथाहरू मार्फत अभिव्यक्त गरेकी छन् ।

४.६ 'सुस्केरा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

सुस्केरा कविता सङ्ग्रह कवयित्री गुरुङको एक लोकप्रिय कृति हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०६६ सालमा गौरव प्रिन्टिङ प्रेस, बागबजार, काठमाडौँबाट भएको हो । कूल ५१ पृष्ठ सङ्ख्यामा आवद्ध उक्त कृतिभित्र ५१ वटा नै कविताहरू सङ्गृहीत छन् ।

४.६.१ संरचना

यस कवितामा न्यूनतम ३ श्लोकदेखि (आडम्बर) ५ श्लोक (पिँजडा) सम्मको कविता संरचना रहेको छ। मूलतः असमान श्लोक संरचना कवितामा पाइन्छ।

४.६.२ विषयवस्तु

विषयवस्तुका कोणबाट हेर्दा सुस्केरा कविता सङ्ग्रह भित्रका कविताहरूमा मानवीय संवेदना, कथाव्यथा, पीडा, आशा-निराशा, उत्कृष्टता, जीवनका आरोह-अवरोह, हर्ष-विस्मात्, सुख-दुःख, आँसु र रोदन जस्ता मानव स्वभावजन्य आन्तरिक प्रवृत्तिलाई विषयवस्तुको रूपमा चित्रण गरिएको छ। साथै प्राकृतिक विषयका रूपमा (सगरमाथा कविता) प्रकृतिबाट समेत विषय चयन गरी नेपाली राष्ट्रियता र स्वाभिमानको अन्तःभाव/संवेद्य विषयवस्तु समावेश गरिएको छ। विषयवस्तु, कवितामा भावप्रधान एवम् गहन र जीवनोपयोगी रहेको छ।

दिन पनि हुन्छ किन रात
मन आँगन अँधेरो भइरहेछ
सहँदा सहँदै पनि किन जीवन धुलमिल भैरहेछ

सिरानी एक छ तापनि
शिर कोल्टे परिरहेछ
आफ्नै हुन् तापनि हरे।
विचित्र बनिरहेछ।

(धुलमिल, पृ. १३)

४.६.३ लयविधान

सुस्केरा कृतिको लयढाँचा सरस, आकर्षक र प्रभावकारी रहेको छ। मुक्त शैलीको लयविधान कवितामा पाइन्छ। असमान वर्णको अन्त्यानुप्रसीय लयमा यस कविता रचिएको छ। विशेषगरी कविता श्लोकको दोस्रो र चौथो पङ्क्तिको अन्त्यमा प्रयुक्त

समय/समानान्तर वर्ण आवृत्तिले कविताको लय सुन्दर र विशिष्ट बन्न पुगेको छ ।
लयविधानका केही उदाहरण :

भमरा आई सुन्दर पुष्पलाई
सौन्दर्य बिगारिरहेछ

प्रकृतिको यो सृष्टिलाई
भताभुङ्ग पारिरहेछ

बुझी नसक्नु छ लीला प्रभुको
अच्चम्भित मन भइरहेछ

अनन्त चल्ने रीत कस्तो
आफैलाई छक्क पारिरहेछ

(अन्जाल, पृ. २३)

४.६.४ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सरल र रोचक रहेको छ । सङ्क्षिप्त र चोटिलो शैली तथा मिश्रित भाषा (तत्सम, तद्भव र आगन्तुक) को सन्तुलित उपयोग कविताको भाषाशैली बनेर आएको छ । विशेषतः संस्मरणात्मक, वर्णनात्मक, दृश्यात्मक वा चित्रात्मक शैली, विम्ब-प्रतीकजन्य (आलिङ्गन-प्रेमको अँगालो, पुष्प-सुवासित फूल, घामछाया, सुख-दुःख, प्रिय-प्रेमिका, आँधी-सङ्घर्षको हुरी, पिँजडा-बन्दी खोर, प्रीत-प्रेम, उषा-जीवनको सुनौलो विहानी) काव्यिक भाषाशैलीले कविता सरस र आकर्षक बन्न पुगेको छ । भाषाशैलीको उदाहरण :

साँझ आउँछ जब मँभेरीमा
निम्त्याउँदै मायालु बनेर

निशा फिसिक्क मुस्कुराउँछिन्
लगाउँदै आलिङ्गन भरेर

ताराहरू बजाउँछन् ताली
स्वागत गर्दै चम्किदिएर
दंग पर्दै जून उदाउँछन्
प्रेममय बनेर

(हर्ष, पृ. ३९)

४.६.५ भावविधान

प्रस्तुत कविताको भाव निकै गहन र मार्मिक रहेको छ । कवयित्री स्वयम्का जीवन भोगाइ अनि नारी सामूहिक भावना तथा मानव जातिकै समग्र कथाव्यथाको सुन्दर र कलात्मक प्रकाशन गर्नुमा यस कविताको भाव केन्द्रित रहेको छ । विशेषतः मानव जीवन सोचेजस्तो र खोजे जस्तो सुखमय र उल्लासपूर्ण नभएको यथार्थ कवितामा व्यक्त भएको छ । समग्रमा जीवन आँसु, रोदन, दुःख, उत्कण्ठा, निराशा र जीवन भोगाइकै विविध सङ्घर्ष र उचारचढावको विशिष्ट रूप हो । दुःखको पर्यायको अर्को नाम नै जीवन हो । यसमा सम्झौता गरेर मानिस जिउनुपर्छ र जीवनलाई सुन्दर ढङ्गले अगाडि बढाउनुपर्छ भन्ने आशय यस कविताको भाव बनेर आएको छ । भावविधान सम्बन्धी उदाहरण :

साग सिस्नुमा पनि मन
प्रफुलित बनिरहन्थ्यो
सपनी बिच पनि रहर
सजिइ रहन्थ्यो

हरित दुबो बिस्तरामा पनि
निदरी आइरहन्थ्यो

शीतल छहारी वृक्षहरूको
पंखा बनिरहन्थ्यो ।

(मातापिता, पृ. ४१)

४.७ 'उत्तमा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

उत्तमा कविता सङ्ग्रह कवयित्री गुरुडले रचना गरी वि.सं. २०६७ सालमा गौरव प्रिन्टिङ प्रेस, बागबजार, काठमाडौँबाट छैटौँ प्रकाशित एक उत्कृष्ट कृति हो । सामान्यतः तिन श्लोक संरचनादेखि (दन्त), ८ श्लोक र श्रद्धासुमन पासाङ ल्हामुलाई सम्मको आयममा कविता फैलिएको छ ।

४.७.१ संरचना

कूल ५१ पृष्ठ सङ्ख्यामा फैलिएको यस कविता मुक्त लय ढाँचाको संरचनामा निर्मित छ । यसभित्र जम्मा २५ कविता सङ्गृहीत छन् । संरचनाका दृष्टिले कविता सबल रहेको छ ।

४.७.२ विषयवस्तु

उत्तमा कविताको विषयवस्तु प्रकृति र मानव जीवनसँग सम्बन्धित छ । यस कवितामा मानव जीवन र प्रेम, ईश्वर, मातृत्व जीवनरहस्य, प्रकृति, मातापिता, राष्ट्र, कृषिकर्म, चराचुरुङ्गी, इष्टजन, राष्ट्रिय विभूति पासाङ ल्हामु शेर्पा, अग्रज प्रतिभा र शुभेच्छुकका श्रद्धाभाव तथा समाज, सभ्यता र जातीय प्रेम भाव तथा युगीन झलकहरूलाई कविताको विविध शीर्षकीय विषयवस्तुका रूपमा समाविष्ट गरिएको छ । विषयवस्तुसँग सम्बन्धित केही उदाहरणहरू तल प्रस्तुत गरिएको छ :

शुभ साइत मंसिर महिनाको
धुन बज्दछ कलाँटको
मन चञ्चल भई रम्छ वधूको
प्रफुल्ल भई हर्षको

छैन कदापि मनभिन्न मैलो
न त छन् निराशाको पोको
प्रेम छन् मिठासमय
मिस्री भैं घुलिएको

(कलाँट, पृ. १)

४.७.३ लयविधान

लयका दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कविता मुक्त लयढाँचामा रचिएको पाइन्छ । खासगरी कवितामा अन्त्यानुप्रासीय लयको सुन्दर उपयोग भएको छ । असमान वर्ण संरचना र तिनको भिन्न-भिन्न वर्ण आवृत्तिले कवितामा लय उत्कृष्ट बनेको छ । विशेषतः कवितांशको दोस्रो र चौथो हरफको अन्त्यमा प्रयुक्त समान तथा समानान्तर वर्णआवृत्तिले कविताको लय ढाँचा श्रुतिमधुर र विशिष्ट बन्न पुगेको छ । लयविधानका केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

तिमीले छाडी गएको सहर
मैले भुल्न नै सकिनँ
तिमीसँग नजिकिने नाता
मैले जोड्न नै सकिनँ....

हतकडी बन्यो तिम्रो त्यो प्रेम
फुत्क्याई स्विकार्न मैले सकिनँ
मिलनमा रमेका ती दिनहरू
आँसु बगाई त्याग्न सकिनँ.....

(नाता, पृ. १३)

४.७.४ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सङ्क्षिप्त र चोटिलो रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक सबै स्रोतको भाषा र तिनका प्रयोग कवितामा पाइन्छ । विशेषतः कवितामा

कवयित्रीको अनुभूतिप्रधान संस्मरणात्मक शैली, चित्रात्मक तथा दृश्यात्मक-वर्णनात्मक शैलीले कविता रोचक र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ । यसका साथै कवितामा काव्यिक भाषाका रूपमा विम्ब प्रतीक जस्ता भाषा र तिनको शिष्ट प्रयोग कवितामा पाइन्छ । यस क्रममा चरी, कृष्ण-प्रेम, भक्ति-गुलाव-पुष्प, सोह्र सिंगार-सौन्दर्य, जूनतारा-शीतलता, हर्षाश्रु-खुशीको भाव, प्रसून-फूलको सुवास, शशि-चन्द्रामा जस्ता विम्ब-प्रतीकको समुचित भाषाशैली कविता भेटिन्छ । भाषाशैली सम्बन्धी उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ ।

आशा कति ठूलो छ मनको
विशाल गगनजस्तो
सपना विपना सब रंग मिलेर
होली खेलेको जस्तो

सम्झना भन् कति गहिरो
अथाहा समुद्र जस्तो
अजम्बरी प्रेम घुलेर
आनन्दित पारिरहेछ कस्तो

(जूनतारा, पृ. २१)

४.७.५ भावविधान

यस कविताको भाव उच्च र गहन रूपमा व्यक्त भएको छ । मानव जीवनलाई सुन्दर र सुखमय बनाउन प्राकृतिक सौन्दर्य लोभ, परपीडा जस्ता अमानवीय प्रवृत्तिहरू त्याग गर्नुपर्ने, मानवीय प्रेम सद्भाव र न्यायका माध्यमबाट मानव जीवन अनि सिङ्गो संसार नै सुखदायी, सन्तुष्टि एवम् शान्त बनाउनुपर्ने उच्च विचार उत्तमा कविताको मूल भाव रहेको छ । भावविधानका केही उदाहरण :

सूर्य उदाए प्राचीबाट
सुनौला रंगहरू छरेर

प्रकृतिलाई लोकरञ्जन
सदैव दिलाएर

नीला गगनको सरोवर
त्यसमाथि विकसन सरोजको
गलाबाट निस्किरहेछ अलाप
मल्लार रागको

(प्राची, पृ. ३१)

४.८ 'अमृतांशु' भजन सङ्ग्रहको विश्लेषण

अमृतांशु भजन सङ्ग्रह उमा गुरुको एक आध्यात्मिक भक्ति-प्रेममा आधारित कृति हो । वि.सं. २०६९ सालमा गौरव प्रिन्टिङ्ग प्रेस काठमाडौँबाट उक्त कृतिको प्रकाशन भएको हो । कूल ५१ पृष्ठ आयाममा विस्तारि यस सङ्ग्रहभित्र ५१ वटा भजनरु सङ्कलित छन् ।

४.८.१ संरचना

संरचनाका दृष्टिले हेर्दा यसमा २ श्लोकको सङ्क्षिप्त संरचनादेखि ५ श्लोक सम्मको संरचना निर्मित छ ।

४.८.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत कृतिको विषयवस्तु मानव जीवनका विविध पक्षसँग सम्बन्धित रहेको छ । मानिसको जीवन सुख र दुःखको समिश्रण हो । जीवन भोग्ने क्रममा उसको मनमा उत्पन्न दुःख, कष्ट, पीडा, आत्मग्लानी, निराशा, उत्कण्ठा, आँसु, रोदन जस्ता दुःखद पक्ष मूलतः भजनको विषयवस्तु बनेर आएको छ । यसरी नै रातपछि दिन आएभैं जीवनमा केवल दुःख मात्र नभई सुखका क्षणहरू पनि आउने गर्छन् । प्रेम, आनन्द, सुखी, रोमान्स, हर्ष, उल्लास, पक्षहरू जीवनका सुखद पक्षहरू हुन् । यिनै सुख-दुःखको भाव उत्पत्तिका कारक तत्वहरू नै मूलतः भजनको विषयवस्तु हुन् ।

भोले सधैं तिम्रो
दर्शन पाऊँ
भक्ति कीर्तनमा
मन यो रमाऊँ..

हर दुःख सुखमा
तिमी एक सहारा
सुनिदेऊ भोले तिम्री
मेरो पुकार ....
भोले.....

सबका हौ स्वामी तिम्री
पशुपतिनाथ
अर्पण छ मनपुष्प नै
जोडी दुई हात...
भोले.....

(भोल सधैं तिम्रो, पृ. ५)

४.८.३ लयविधान

यस भजनको लय साङ्गीतिक र श्रुतिमधुर रहेको छ । अध्यात्म जगत् तर्फ मानिसलाई डोर्‍याउने र वास्तविक जीवन बोध गर्ने भावसन्दर्भबाट लय निर्माण भएको छ । प्रत्येक श्लोकको अन्त्यमा प्रयुक्त समान र समध्वन्यात्मक वर्णहरूको नियमित आवृत्तिबाट भजनको आकर्षक लय सिर्जना भएको छ । साथै कही दोस्रो र चौथो श्लोकको अन्त्यको समान/समन्वयात्मक वर्ण आवृत्तिले भजनको लयसौन्दर्य निर्माण भएको छ । लयविधानका केही उदाहरण :

सीतारामजी लक्ष्मण परमेश्वरको
हनुमान प्यारा सब जनहरूको

सीतारामजीको प्रिय भएर
सेवा गर्यौ तिमीले भक्त बनेर
(सीतारामजी, पृ. ६)

४.८.४ भाषाशैली

प्रस्तुत भजनको भाषाशैली सरल, सङ्क्षिप्त र बोधगम्य रहेको छ । तत्सम, तद्भव र आगन्तुक भाषाको मिश्रित प्रयोग यहाँ पाइन्छ । शैली सन्दर्भ भने अनुभव अनुभूतिजन्य संस्मरणात्मक शैली, दृश्यात्मक वा चित्रात्मक शैली, वर्णनात्मक तथा सरस एवम् प्रभावोत्पादक शैलीको समुचित कलापूर्ण प्रयोग भएको छ । यसका साथै काव्यिक भाषाको आलङ्कारिक शैली अर्थात् विम्ब प्रतीक जन्य (राधेशरणम् राधिकाको पाउमा परँ, श्रीकृष्ण शरणम्-कृष्णको पाउमा परँ, मन-पुष्प-मलरूपी मन, जीवन ज्योति-जीवनलाई उज्यालो पार्ने प्रकाश) भाषिक शैलीको कुशल प्रयोग रहेको छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

सरस्वती माता विद्याकी दाता
शरणमा आयौ तिम्रै माता

तिमी झलमल्ल बलने दीपक हौ
तिमी कलकल बग्ने नदी हौ

तिमी संगीतहरूकी सृजना हौ
तिमी सुन्दर कृतिकी रचना हौ

तिमी बालकहरूकी ममता हौ
तिमी करणाकी विशाल सागर हौ
तिमी श्रद्धा र भक्तिकी सरस्वती हौ
तिमी ज्ञानकी वरदायिनी हौ
सरस्वती माता....

(सरस्वती माता, पृ. २०)

४.८.५ भावविधान

यस कविताको भाव गहन र मार्मिक रहेको छ । मानव जीवन सुख-दुःखको मिश्रण हो । हामी चाहेर जिउन र नचाहेर मर्न सक्दैनौं । ईश्वरको सृष्टि सञ्चालनमा मानव जीवन अडेको छ । जसरी रङ्गमञ्चमा निश्चित कालखण्डका निम्ति दर्शकलाई मनोरञ्जन दिन नरनारीको भूमिका तोकिएको हुन्छ । त्यसैगरी मानवको जीवन पनि सत्कर्म गर्नको निम्ति बनेको हो । हाँसेर जिउनु, ईश्वरप्रति भक्ति भाव, आस्था र प्रेम जगाउनु, मानव जीवनलाई सार्थक तुल्याउनु, जीवन वास्तवमा क्षणिक र दुःखदायी छ, भनी एकदिन मानिसले यस सुन्दर संसार र आत्मीय परिवार-प्रियजनलाई छोडेर जानुपर्ने नियति सबैको रहेको छ भन्ने जीवन बोधको सन्देश नै यस शीर्षकको मूल भाव रहेको स्पष्ट हुन्छ । भावविधानका केही उदाहरण :

मनमोहन श्री राधेकृष्ण
भज मोहन श्री राधेकृष्ण
राधेकृष्ण..श्री राधेकृष्ण
भज मोहन श्री राधेकृष्ण

मन हृदयमा श्री राधेकृष्ण
नील नभमा श्री राधेकृष्ण
सपना विपनामा श्री राधेकृष्ण
मेरो श्वास-श्वासमा श्री राधेकृष्णे
मनमोहन....

(मनमोहन, पृ. ४१)

४.९ 'सखल्ल' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

सखल्ल कविता कवयित्री गुरुडले रचना रचना गरेको एक लोकप्रिय कविता सङ्ग्रह हो । वि.सं. २०६९ सालमा गौरव प्रिन्टिङ प्रेस काठमाडौँबाट प्रकाशित उक्त कृति भित्र जम्मा ५१ वटा कविताहरू सङ्कलित छन् ।

४.९.१ संरचना

कवितामा सामान्यः तिन श्लोकको लघुतम संरचनादेखि ५ श्लोक संरचनासम्मको लघु आयाम रहेको छ । जम्मा ५१ पृष्ठ आयाममा फैलिएको उक्त कविता असमान श्लोक संरचनामा संरचित छ ।

४.९.२ विषयवस्तु

सखल्ल कविताको विषयवस्तु प्राकृतिक क्षेत्रबाट चयन गरिएको छ । प्रकृतिभिन्न रहेका विविध जीवतन्त्र र तिनका स्वभाव विशेषतालाई कविताको विषयवस्तुका रूपमा कलात्मक तवरले प्रस्तुत गरिएको छ । विशेषतः मानव र उसको जीवनजगत्, तिनका अनुकूल प्रतिकूल स्वभाव र व्यवहार, दुःख सुख, आशा, निराशा, नारी वेदना र अस्मिता, मानवीय स्वतन्त्रता र स्वाभिमान, पितामाताको महत्ता र स्मृति, राष्ट्रप्रेम जस्ता भौतिक तथा अभौतिक पक्षहरूलाई यस कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । जस्तै :

नयन उघादैँ उठ्छिन बिहानी
उमंग सुनौलो लिएर
चारैतिर शुभप्रभात गुञ्जन
अलौकिक मिठास भरेर

चि ! चि ! गर्दै चरी पनि व्युँझी
उद्यान पुष्पमा रमेर
रंगीविरंगी पुतलीसँग
लुकामारी खेलेर

रौनक हुन्छ घरआँगनी
बालक खुसी भइदिएर
विभोर हुन्छिन् मातारी
आनन्दित सबलाई देखेर ! (उमङ्ग, पृ. १)

४.९.३ लयविधान

लयका दृष्टिले हेर्दा सखल्ल कविता मुक्त लयको सरल र सरस ढाँचामा आधारित छ । खासगरी उनका कवितामा अन्त्यानुप्रासीय लयको सुन्दर प्रयोग भेटिन्छ । प्रतिपादको अन्त्यमा (विशेषतः दोस्रो र चौथो हरफ) प्रयुक्त समान तथा समानान्तर वर्णले कविताको लय साङ्गीतिक र विशिष्ट बन्न पुगेको छ । लयको दृष्टिले कविता आकर्षक र प्रभावकारी रहेको छ । जस्तै :

आमाको निश्चल आशिष लिएर
बाबाको प्यारी छोरी भएर

म आएँ विरानो देशमा
केही गर्छु भन्ने अठोट लिएर

रुन्त मन सधैं एकान्त हुँदा
आमा तिम्रै सम्झना आउँदा
पवन बनी आउँछु जब म्वाँइहरू
तब आभास हुन्छ तिम्रै ममताहरू

गडगडाउँदै मेघ गर्जिदिँदा
काफर भई मन तर्सिदिँदा
उडी आउँछु मेघ गर्जिदिँदा

उडी आउँछु तिम्रा आँचलहरू
पंख फिजाउँदै तिम्रै मायाहरू

(निश्चल पृ. ९)

४.९.४ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सहज, सरल र सङ्क्षिप्त रहेको छ । सरस पदावलीको चोटिलो र छरितो अभिव्यक्तिले कविताको भाषाशैली बोधगम्य, सम्प्रेष्य र प्रभावकारी बन्न पुगेको देखिन्छ । सामान्यतः आगन्तुक, तत्सम र तद्भव तिनै स्रोतको भाषाको मिश्रित प्रयोग कवितामा भएको छ । मूलतः दृश्यात्मक, संस्मरणात्मक, वर्णनात्मक शैलीको सुन्दर उपयोग कवितामा पाइन्छ । यसका साथै काव्यिक र आलङ्कारिक भाषाको विम्ब-प्रतीकजन्य भाषिक शिल्पको समेत विशिष्ट उपयोग कवितामा देखिन्छ । यसरी कवितामा (दीपक-नारी, आँसु-पीडा, जून-शीतल, चरी-स्वच्छन्द-स्वतन्त्रता, रात-अँध्यारो, स्वाभिमान-आत्मगौरव) जस्ता विम्ब प्रतीकहरूको सुन्दर प्रयोग कवितामा पाइन्छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

उल्फत के बोल्नु सभामा

यदि उम्दा हुँदैन भने

उलुक भई बेकारमा

मति बिग्रिदिनाल

उल्लासित हुन्छ दिन पनि नम्य भइदिनाले

उल्लिनु किन पयो नै

आफै सदा सभ्य हुनाले

(अमानी, पृ. १५)

४.९.५ भावविधान

भाव वा विचारका दृष्टिले हेर्दा कविता उच्च एवम् मार्मिक रहेको पाइन्छ । मानव जीवनमा आउने विविध घटना, कार्य, भोगाइ, सङ्घर्ष र उतारचढावका कारण जीवन कहिले सुखी त कहिले दुःखी बन्न पुग्दछ । नारी जीवन चाहेजस्तो स्वतन्त्र र रोजेजस्तो आनन्ददायक छैन । यो सुन्दर प्रकृतिमा नारीहरूले नारी अस्मिता, हक-अधिकार,

स्वाभिमान र मौलिक स्वतन्त्रताको समुचित उपयोग गर्न पाएका छैनन् । विशेषतः रचनाकार गुरुङको आफ्नो वैयक्तिक भोगाइ तथा सामूहिक नारी जीवन कथाको सचित्र उत्तारन र नारी अस्मिता र अधिकारको सुनिश्चित हुनुपर्छ भन्ने विचार नै यस कविताको भावभूमि रहेको छ । भावविधानका केही उदाहरण :

आकाश एकलो धर्ती छ एकलो
मन सिंगो छ यहाँ एकलो
समाधान छैन कदापि यहाँ
विवशता पहाडको

विवेक छैन कसैको हरे !
सत्यतालाई नाप्ने
न्याय नै अन्धो भएपछि
कसको नै के लाग्ने ?

(समाधान, पृ. ३८)

४.१० 'ताती' बालगीत सङ्ग्रहको विश्लेषण

यस कोणबाट हेर्दा प्रस्तुत कृतिको संरचना सुदृढ रहेको छ । गायिका गुरुङ्गले रचना गरेको यस बालगीत गौरव प्रिन्टिङ प्रेसद्वारा वि.सं. २०६९ सालमा प्रकाशनमा आएको हो ।

४.१०.१ संरचना

कूल ४५ पृष्ठसङ्ख्यामा फैलिएको यस गीतमा जम्मा ४५ वटै गीति शीर्षकहरू रहेको छन् । यस गीति सङ्ग्रहका गीतहरू सामान्यः २ श्लोक (टुक्का-टिकटिकटिकटिक र ३ टुक्का कोरी है बाटी चुलठी) को लघुतम संरचना संरचित छ ।

४.१०.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत बालगीतको विषयवस्तु आमा र सन्तानको सम्बन्ध, वात्सल्य, बालक्रीडा र प्रेमभाव, बाल जिज्ञासा, वात्सल्य, कर्तव्यप्रति सचेतता, जिज्ञासा ईश्वरप्रति आस्था-श्रद्धा, अनुशासन, फूलबारी, प्राकृतिक-भौगोलिक, सामाजिक - सांस्कृतिक लगायत दिदीभाइ-दाजुबहिनी विचका सुमधुर आत्मीय सम्बन्ध जस्ता पक्षहरूमा केन्द्रित रहेको छ । विषयवस्तुका दृष्टिले उक्त गीत उचित र सान्दर्भिक रहेको पाइन्छ ।

ताती नाती ताती गरी
हिँड्न सिकिदेऊ न
एक-दुई पाइला आज हिडे
भोलि त कदम बढ्नेछ

तिम्रो दुई हात
आमाको साथ
सजिलो हुन्छ हिँड्नलाई
कदम चाल अगाडि बढ बानी त गर हिँड्नलाई
ताती नानी.... (ताती नानी ताती गरी, पृ. १)

४.१०.३ लयविधान

यस बालगीतको लय सरस, आकर्षक र श्रुतिमधुर रहेको छ । गीतिलय तिनका अन्त्यानुप्रासीय लयले गीत कर्णत्रिय र साङ्गीतिक बन्न पुगेको छ । वर्णहरूको आवृत्ति र अनुप्रास योजनाले उक्त गीतको लय सौन्दर्य विशिष्ट बनेको पाइन्छ । सामान्यतः गीति श्लोकको दोस्रो र चौथो पाउको अन्त्यमा आएका वर्णगत आवृत्तिले गीतको लय विधान सम्प्रेष्य प्रभावपरक प्रकृतिको रहेको देखिन्छ । लयविधानका केही उदाहरण :

स्कूल जाने बेलामा
रुने कहिले गर्दिन

आमालाई बाबालाई
दुःख कहिले दिन्न

किताब कापी सधैंभरि
सम्हालेर राख्नेछु
स्कूलको पोसाक सधैं
सफा सगघर लाउँनेछु

(स्कूल जाने बेलामा, पृ. ५)

४.१०.४ भाषाशैली

प्रस्तुत गीतको भाषा सहज, सरल र आकर्षक रहेको छ । गीतमा तत्सम, तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषिक पद-पदावलीको मिश्रित, संयोजन रहेको छ । शैलीका दृष्टिले हेर्दा स्वतः स्फूर्त भाषिक अभिव्यक्ति शैली, वर्णनात्मक, चित्रात्मक वा दृश्यशैली, विम्ब, प्रतीकात्मक (सुनबुट्टे-सुनजस्तै बुट्टा, गहना-सौन्दर्य, चन्द्रमा-शीतल र उज्यालो प्रकाशमय ज्योति, मुटुभरि माया-हृदयभरिको प्रेम, पुतली-सुन्दर किरा, बगैँचा-सुन्दर फूलबारी) भाषाशैलीले गीत सरस र प्रभावकारी बनेको छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

कोरी है बाटी चुलठी
चिटिक्क पारिन् आमाले
बुट्टे घाँगर लगाइदिइन्
मामाघर जाने आज रे

मनको हर्ष बाँड्न थाले
कमर मर्काई-मर्काई
फुरुङ्ग मन हुन थाल्यो
थपडी बजाई-बजाई
कोरी है बाटी....

(कोरी है बाटी चुलठी, पृ. ९)

४.१०.५ भावविधान

ताती बालगीति सङ्ग्रहको भाव ममतामयी आमाले आफ्ना कलिला सन्ततिलाई मार्गगमनको पहिलो सिकाइ गर्दाको बाल हृदयस्पर्शी ध्वनि (बोली) व्यक्त गरेको निश्छल, पवित्र र स्निग्ध भावमा आधारित छ । बालबालिकाहरूलाई मानवीय शिष्टाचार एवम् सद्भावपूर्ण आचरण र संस्कारको विकास गराई भविष्यका कर्णधार नेपाली सन्तानलाई असल, कर्मशील एवम् प्रतिभाशाली बनाउन आमाको अहम् भूमिका रहेको हुन्छ । यो आमाको महान् कर्तव्य, दायित्व र अधिकार हो भन्ने विचार नै यस गीतको भावभूमि हो । भावविधानका केही उदाहरण :

कम्मरमा रातो पटुकी
फूलबुट्टे चोली
तीनहाते फरिया मेरो
नेपालकी छोरी
कम्मरमा .....

हातैमा सुनको बाला
घाँटीमा टिकमाला
निधारैमा रातो टीका
नेपालकी छोरी
कम्मरमा .....

(कम्मरमा रातो पटुकी, पृ. १५)

४.११ 'निष्पत्ति' चिठी सङ्ग्रहको विश्लेषण

निष्पत्ति सङ्ग्रहको आख्यान संरचना निकै सशक्त एवम् कसिलो रहेको छ । वि.सं. २०६९ सालमा गौरव प्रिन्टिङ्ग प्रेसबाट प्रकाशित उक्त कृति उमा गुरुङको एक उत्कृष्ट पत्र सङ्ग्रह मानिन्छ । यसको आयाम जम्मा ४७ पृष्ठगत संरचनामा फैलिएको छ । कूल ७ वटा चिठीका नमूना यस कृतिभित्र समाविष्ट छन् ।

४.११.१ संरचना

यस सङ्ग्रहका चिठीभित्र भाव र कथ्यको सुगठित संरचना पाइन्छ । मूलतः आख्यानात्मक संरचनाले चिठीको भाव वा अन्तः संरचनालाई बनाएको छ ।

४.११.२ विषयवस्तु

यस चिठीको विषयवस्तु पारिवारिक घरायसी पृष्ठभूमिमा आधारित छ । मूलतः आमा छोराबीचको लिखित संवाद नै चिठीमा विषयवस्तु बनेर आएको छ । आफ्नो घर तथा आमाको वात्सल्यमयी अधिकारबाट टाढा रहेको (विदेशीएको) छोरालाई शुभेच्छा आशीष, प्रार्थना, शिक्षा, सन्देश, चेतना, ज्ञान उपदेश आदि दिएर उक्त चिठी रचिएको पाइन्छ । विशेषतः शिक्षा र सभ्यता, समयको सदुपयोग, मानिसका असल र खराब चरणप्रति सचेत, मित्र र शत्रुको पहिचान, परिश्रम र जीवनको महत्व, पारिवारिक सन्दर्भ, व्यक्तिका कर्तव्य र व्यवहार जस्ता पक्षहरू विषयवस्तु हुन् ।

४.११.३ भाषाशैली

यस कविताको भाषाशैली सहज, सरल, चोटिलो र प्रभावकारी रहेको छ । विविध स्रोतका भाषा प्रयोग तथा तिनका शिष्ट प्रस्तुति शैलीले आख्यान आकर्ष बन्न पुगेको छ । मूलतः संवादात्मक शैली, संस्मरणात्मक शैली, चित्रात्मक वा दृश्यात्मक शैली, पत्रात्मक वा डायरी शैली चिठीमा उपयोग भएको पाइन्छ । यसरी नै काव्यिक शैलीका विम्ब प्रतीकजन्य (द्रवीभूत-पुत्र स्नेहमा पग्लिनु, प्रार्थना- पुत्र चिररञ्जीवीको कामना, प्रिय बाबु !- आत्मीय बाट सल्यमी सम्बोधन, आशिष-आशीर्वाद, कमलका फूलहरू-सुगन्धी प्रेमभाव) पद-पदावलीको शिष्ट भाषाशैली यसमा उपयोग भएको देखिन्छ । जस्तै : “धेरै दिनपछिको दोधारको विशाल भुमरीलाई पन्छाउँदै पत्रको थालनी गरुं कि, नगरुं अर्थात् पहाड जतिकै विशाल हृदयका भक्कानाहरूलाई पोखुं कि नपोखुं भन्ने निकै अन्यौलबिचमा आज भने म कलमलाई दौडाइरहेछु सरसर्ती पानाहरूमा ।” जस्ता मार्मिक भनाईलाई चिठी मार्फत अभिव्यक्त गरिएको छ ।

४.११.४ भावविधान

भावका दृष्टिले हेर्दा चिठी उच्च र विशिष्ट रहेको छ । आमाको आफ्ना सन्तानप्रति हुने अगाध वात्सल्य प्रेम र त्यसले आमाहरूमा पार्ने विविध स्मृतिहरूलाई चिठीमा कुशल रूपमा चित्रण गरिएको छ । विशेषतः आफ्नो छोरा समाज, राष्ट्र र अन्तराष्ट्रिय स्तरमै आदर्श, कर्मठ, मानवसेवी, कर्तव्य परायण, सत् चरित्रवान् बनेर परिवार र कूलको इज्जन स्वाभिमान कायम गरोस् भन्ने सबै मातृभाव जस्तै लेखिका गुरुङको आफू टाढा रहेको (विदेश निवासी) छोराको सफलता, दीर्घायु र सत्कर्मको शुभेच्छा प्रकट गर्नु नै यस चिठीको भावविधान रहेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.१२ 'ऐना' उपन्यास सङ्ग्रहको विश्लेषण

ऐना उपन्यास उमा गुरुङको एक चर्चित कृति हो । यसको प्रकाशन वि.सं. २०७१ सालमा गौरव प्रिन्टिङ्ग प्रेस काठमाडौँबाट भएको हो । यस उपन्यासको पृष्ठगत आयाम ८७ सङ्ख्यामा निर्मित छ ।

४.१२.१ संरचना

यसभित्र जम्मा तिन खण्ड रहेका छन् जसमा आदि, मध्य र अन्त्यको क्रमिक शृङ्खलाबद्ध आख्यान संरचना रहेको छ । यस उपन्यासको संरचना पक्ष भाव र आख्यानको सन्तुलित योजनाले सशक्त एवम् सुदृढ रहेको छ ।

४.१२.२ विषयवस्तु

प्रस्तुत उपन्यासको विषयवस्तु ऐना रहेको छ । मानव मुहारको सौन्दर्य प्रतिविम्बित गराउने उक्त नीर्जिव वस्तु ऐनाको कच्चा, पदार्थ काँच अर्थात् सिसा हो । उपन्यासमा मानव जीवनको बहुपयोगी वस्तु र त्यसको मानवीय आवश्यकता तथा महत्व वर्णनको सन्दर्भबाट यस उपन्यासको शीर्षकीय विषयवस्तु चयन गरिएको छ । भौतिक जगत् वा मानव निर्मित वस्तु विशेषको रूपमा रहेको ऐना यस उपन्यासको विषयवस्तु बनेर आएको पाइन्छ ।

४.१२.३ भाषाशैली

ऐना उपन्यासको भाषाशैली सरल र प्रभावकारी रहेको सङ्क्षिप्त एवम् चोटिलो संवाद शैलीयुक्त भाषिक प्रस्तुति उपन्यासमा पाइन्छ । तत्सम तद्भव र आगन्तुक स्रोतका भाषा कृतिमा उपयोग भएको छ । चित्रात्मक वा दृश्य शैली, वर्णनात्मक शैली संस्मरणात्मक वा एकालापीय शैलीको कुशल प्रयोग उपन्यासमा भएको देखिन्छ । यसैगरी विम्बात्मक शैली आमाको त्यो सुन्दर मोहनी रूपले एउटी सन्यासिनीको चोला ग्रहण गरिसकेको थियो तर पनि उसकी आमा सिल्बीमा दिव्य प्रकाशले तेजोमयी बनाइरहेको थियो-पृ. ७५ । यसरी उपन्यासमा काव्यिक भाषाशैलीको सुन्दर प्रयोग भएको स्पष्ट हुन्छ ।

४.१२.४ परिवेश

यस उपन्यासो परिवेश आकर्षक रहेको छ । काठमाडौँ-तराईदेखि भारतसम्मका हरिद्वारा, गोरखपुर, देन स्टेशन, छात्रावास आदिको विविध दृश्यस्थल उपन्यासको परिवेश अर्थात् पर्यावरणको रूपमा आएका छन् । यिनै विविध परिवेशबाट उपन्यासको घटना, उद्देश्य र सन्देश वा सारवस्तु व्यक्त भएको छ ।

४.१२.५ पात्र-चरित्र चित्रण

प्रस्तुत उपन्यासमा मूल वा प्रमुख सहायक र गौण तिनै स्तरका पात्रहरूको समुचित उपयोग भएको छ । सिला उपन्यासकी प्रमुख पात्र हो र उसकै जीवन घटनामा उपन्यास निर्माण भएको छ । बाबुआमा सहायक र हजुरआमा तथा छोरा आशिष गौण पात्रका रूपमा आएका छन् । यसरी पात्रहरूका विविध क्रियाकलाप, संवाद चित्रणमा उपन्यासले गति प्राप्त गरेको छ ।

४.१२.६ उद्देश्य/सारवस्तु

यस उपन्यास शीर्षक, विषयवस्तु र सारवस्तु दृष्टिले सार्थक रहेको छ । यसरी ऐना क्षणिक सुन्दर र आकर्षक देखिन्छ, त्यसैगरी मानवजीवन पनि क्षणभङ्गर अनुधम र रमणी

छ । ऐना जस्तै बहुपयोगी यस मानव जीवनलाई सदा सौन्दर्य पूर्ण बनाउनुपर्छ भन्ने सारवस्तु व्यक्त भएको हुँदा उपन्यास सार्थक, औचित्यपूर्ण र प्रभावकारी बन्न पुगेको छ ।

४.१३ 'गुञ्जन' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

'गुञ्जन' कविता सङ्ग्रहमा उमा गुरुको गौरव प्रिन्टिङ प्रेस, काठमाडौँबाट वि.सं. २०७१ सालमा प्रकाशित लोकप्रिय पुस्तककार कृति हो । यसभित्र जम्मा छब्बिस वटा कविताहरू सङ्गृहीत छन् ।

४.१३.१ संरचना

'गुञ्जन' कविता सङ्ग्रह भित्रका सबै कविता शीर्षकमा जम्मा चार श्लोक संरचनाका समान आयाम छन् । यसबाट उनको यस कविता समानान्तर श्लोक संरचनामा संरचित रहेको स्पष्ट हुन्छ । यसमा कूल एकाउन्न पृष्ठ संख्याको लघु संरचना रहेको छ ।

४.१३.२ विषयवस्तु

विषयवस्तुका दृष्टिले हेर्दा गुञ्जन कविता सङ्ग्रहका कवितामा नेपाली प्राकृतिक सौन्दर्यलाई विषयवस्तु बनाइएको छ । प्रकृतिप्रतिको मोह र तीव्र अनुरागलाई कविताको माध्यमबाट कवयित्री गुरुङले व्यक्त गरेको कुरा अनुभूतिको अभिव्यञ्जन शीर्षकको भूमिका लेखनमा शैलेन्दु प्रकाश नेपालले उल्लेख गरेका छन् । यसबाट प्रस्तुत कविताको शीर्षक प्राकृतिक विषयवस्तु र त्यसको मानवीय तत्सम र मन्मथ प्रभावमा केन्द्रित रहेको स्पष्ट हुन्छ । प्राकृतिक सौन्दर्य वर्णनका केही उदाहरण तल दिइएको छ :

ताराबुट्टे गगनलाई सधैं नै
मुस्कुराई हेर्न मनलाग्छ
त्यही सुखानुभूतिभित्र
आफू हराइरहन मनलाग्छ

(हरित, पृ. २)

साँघुरिएर मन सधैं
किन बाँध्नु पय्यो र ?

आफ्नादेखि बरु हरदिन पनि पो
हुनु है होसियार !

बादलरानी आइन् घुम्तो ओढ्दै
लाजले सर्माउँदै
भादैँ मोतीदाना वर्षात्को
धरालाई हरियाली पादैँ
(घुम्तो, पृ. २४)

४.१३.३ लयविधान

लयविधानका कोणबाट हेर्दा गुञ्जन कविता सङ्ग्रहका कवितामा अन्त्यानुप्रासीय लयको श्रुतिमाधुर्य पाइन्छ । प्रत्येक श्लोक संरचनाको दोस्रो र चौथो हरफको अन्त्यमा प्रयुक्त समान/समानान्तर वर्ण आवृत्तिले कविताको लय आकर्षक र रोचक बनेको देखिन्छ । लयका रूपबाट कविता उत्कृष्ट र प्रभावकारी रहेको स्पष्ट हुन्छ । लयविधानका केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

फूल मगमगाउँदै फुलिरहेछन्
गुलाफ राताम्मे भएर
उत्साहले मन हुन्छ सुनौलो
जीवन उमंग भरेर

(जून, पृ. ३५)

आफ्ना को हुन् ? पराई को हुन् ?
चिन्नलाई गाह्रो हुन्छ तापनि

मनज्ञानले बुभिलिनु पर्छ त्यही नै
भलो चिताउँछ जसले तिमीलाई बारम्बार !

(समय, पृ. ४८)

४.१३.४ भाषाशैली

भाषाशैलीको आधारमा हेर्दा गुञ्जन कविता सङ्ग्रहका कविता सरल र बोधगम्य रहेको छ । सङ्क्षिप्त एवम् चोटिलो भाषा र शिल्पले कविता सहज तथा प्रभावपरक बनेको देखिन्छ । आगन्तुक, तत्सम र तद्भव तिनवटै स्रोतका मिश्रित भाषाको शिष्ट र समुचित उपयोग कवितामा भएको छ । साथै कवितामा प्रयुक्त भाषा काव्यिक स्तरको रहेको छ । दृश्यात्मक र अनुभूति सम्प्रेष्य संस्मरणात्मक शैलीको विशेष उपयोग गरिएको यस कवितामा फुल, जुनकिरी, आँखा, आकाश, जीवन, सौन्दर्य, लुकामारी, घमण्ड, घामछायाँ आदि विम्ब, प्रतीकहरूको समेत कलात्मक संयोजन रहेको पाइन्छ । अतः कविताको भाषाशैली विशिष्ट एवम् आकर्षक रहेको देखिन्छ । भाषाशैली प्रयोग भएको केही उदाहरण तल प्रस्तुत गरिएको छ :

आकाश सबैको छानो भएर
ओत भइदिइरहन्छ
धर्तीले सब प्राणीहरूलाई
आमाको काख दिइरहन्छ

(रोमाञ्चित, पृ. ३४)

वानान हुन्छ त्यो सधैं नै
निःसम्बल भैं भइरहन्छ
त्यसैले त, उसैको हरपल
मनोवल घटिरहन्छ

(निकानन्द, पृ. ४२)

४.१३.५ भाव विचार

भावका दृष्टिले हेर्दा गुञ्जन कविता सङ्ग्रहका कविता गहन, मार्मिक र उच्च स्तरको रहेको छ । मानव जीवनलाई सुन्दर र रमणीय बनाउने विविध तत्वहरू छन् । प्राकृतिक सौन्दर्य, जीवजन्तु एवम् चराचुरुङ्गीको साङ्गीतिक धुन र त्यसले मानिसको हृदयमा ल्याउने सुख-आनन्दले मानिस दुःखमा हाँस्न सक्छ र जीवनलाई सुनौलो बनाउन सक्छ भन्ने मूल मर्म नै उक्त कविताको भावविधान हो । भाव विचारका केही उदाहरण :

इज्जत पाइन्छ एकबार

सम्हालिराख्न जान

धनभन्दा पनि ठूलो हुन्छ

जगत्ले गर्ने सम्मान

(सावधान, २५)

४.१४ 'परिभाषा' कविता सङ्ग्रहको विश्लेषण

परिभाषा कविताको संरचना पक्ष सशक्त रहेको छ । भाव र आख्यानको समुचित र सन्तुलित संयोजन कवितामा पाइन्छ । वि.सं. २०७१ सालमा गौरव प्रिन्टिङ्ग प्रेस काठमाडौँद्वारा प्रकाशित उक्त कृति गायिका गुरुङको एक उत्कृष्ट एवम् लोकप्रिय गीति कविता सङ्ग्रह हो ।

४.१४.१ संरचना

यस कृतिको पृष्ठगत आयाम जम्मा ५१ सङ्ख्यामा विस्तारित छ । साथै यसभित्र जम्मा ५१ वटा गीतिकविता सङ्कलित छन् । सामान्यतः गीतिकविता न्यूनतम ३ श्लोकदेखि ४ श्लोक संरचनामा निर्मित छ ।

४.१४.२ विषयवस्तु

विषयवस्तु दृष्टिले हेर्दा प्रस्तुत कविता गहन भाव प्रधान रहेको छ । रचनाकारको स्वयम जीवन भोगाइका विविध पक्षहरूका साथै मानव जीवनको निरर्थकता, विवशता, मिलनको इच्छा, प्रियप्रतिको गुनासो, पश्चाताप, स्वार्थ, असह्य वेदना, जीवनको नखरता, जन्मस्थलप्रतिको आकर्षण, वैराग्य, अशान्ति, मृत्युचिन्तन, समर्पण, आशा-निराशा, विश्वासघात, नियति, प्रेम चाहना र पीडाजन्य सन्दर्भहरूलाई गीति कविताको विषयवस्तु बनाइएको छ । मानव जीवनका यिनै सुखद-दुःखद अवस्थाको समष्टि कथाव्यथा नै यस कविताको विषयवस्तु हो ।

कुनै दिन रमाउँदै
ताराहरू गन्थें
हत्केलामा आफ्नो भाग्य
लेख्न आतुर हुन्थें

समयको गतिसँगै
चल्दो रहेछ जिन्दगी त
हिँड्दा-हिँड्दै ठोकर खाँदा
मन आँसु भर्दो रहेछ

सहनुको अर्थ पनि
मैले बुझ्नै सकिनँ

अस्तित्व कहाँ छ प्रेम कुण्डको
भौतारिदै त्यहाँ खोज्न चाहिनँ

(सम्झौता, पृ. १)

४.१४.३ लयविधान

यस गीति कविताको लय आकर्ष र श्रुतिमधुर रहेको छ । कवितात्मक संरचना र गीति साङ्गीतिक झङ्कारबाट यस कविताको लय निर्माण भएको छ । मूलतः श्लोकको दोस्रो र चौथो पाउको अन्त्यमा प्रयुक्त समान वा समानान्तर वर्ण आवृत्तिले कविताको लय साङ्गीतिक तथा गेयात्मक बनेको छ । यसले गर्दा कविता भावपरक, लयात्मक, आकर्षक र विशिष्ट बन्न पुगेको छ । यसरी गीतिकविताको अन्त्यानुप्रसीय गीतिलयको सुन्दर प्रयोग भएको छ । लयविधानका केही उदाहरण :

सुनको भाउ बजारमा
बढी रहन्छ
मायाको भाउ संसारमा
किनहोला घटिरहन्छ

हात थाम्ने धेरै हुन्छन्
सुखमा रमाई हिड्ने
दुःखमा आफ्ना पनि
पराई भैं अभिनय गर्ने

(आभास, पृ. २९)

४.१४.४ भाषाशैली

प्रस्तुत कविताको भाषाशैली सरल, सरस र प्रभावकारी रहेको छ । कवितामा गेयात्मक शैली र मिश्रित भाषाको समुचित प्रयोग भएको पाइन्छ । तत्सम तद्भव र आगन्तुक स्रोतको भाषा तथा तिनका प्रस्तुतिगत वर्णनात्मक, दृश्यात्मक वा चित्रात्मक, संस्मरणात्मक शैलीको प्रयोगले कविता/गीतिकाव्य आकर्षक बन्न पुगेको छ । साथै विम्ब प्रतीक जन्य आलङ्कारिक पदपदावली, प्रेमकुण्ड-मायाको सागर, बगैंचा प्रेम र वियोग स्थल, लुकामारी-सुखदुःखको खेल, समुद्र-भावको सागर, संयोग-आकस्मिक मिलन बन्धन-प्रेम र वेदनाको डोरी युक्त भाषाशैली कवितामा पाइन्छ । भाषाशैलीका केही उदाहरण :

जब मोल नै छैन भने
किन आँसु बहिरहन्छ
अर्थ खोज्दै प्रश्नहरूको
व्याकुलता बढाइरहन्छ

गल्ती भयो बाटो बिराएँ मैले
सच्याउन जानिनँ

तिरस्कारको सिमाना नाघ्दै
अहंकारको भूमिका निभाउन चाहिनँ ॥
(अर्थ, पृ. ४१)

४.१४.५ भावविधान

यस कविताको भाव मार्मिक एवम् संवेदनायुक्त रहेको छ । नारी जीवनका भोगाइ तिनका सङ्घर्षशील कथाव्यथा रोदन, पीडा, माया, प्रेम र विछोडका तीता अनुभूतिहरूलाई कारुणिक तथा हृदयस्पर्शी रूपमा पाठक तथा स्रोतामाझा प्रस्तुत गर्नु यस गीति कविताको भावविधान रहेको छ । सङ्क्षिप्तमा नारीका कथाव्यथालाई समुद्घाटन गर्नु र तिनका अन्तःहृदयमा रहेका घाउहरूमा मलम लगाई आनन्द र खुशी प्रदान गर्नुपर्ने विचार यहाँ व्यक्त भएको छ ।

न आयो चिठी न खबर
छाडी जाने निष्ठुरीको
कुन दैवले खै कुन्नि हरे !
छुटाई किन दिएको

यो मेरो मन जल्छ घरी-घरी
सम्भनाले सताउँदा

परेली भिज्यो आँसुले मेरो
याद तिम्रो आउँदा

पवन उड्दै चुमेर भागछ
केश मेरो छोएर
म रुन्छु तड्पी प्रियलाई सम्झी
आँसु घुड्को पिएर ॥

(खबर, पृ. ४९)

४.१५ निष्कर्ष

विषयगत विविधता, संरचनागत सबलता, लयगत विशिष्टता, भाषिक कुशलता र कलात्मक शैली शिल्प तथा भाव वैशिष्ट्यका कारण सफल र प्रभावकारी रहेका छन् । त्यसैगरी सन्तुलित संरचना, मानव संवेद्य अनुभूतिजन्य विषयवस्तु, अन्त्यानुप्रासीय लय, सरल सरस र आकर्षक भाषाशैली तथा आमा संसार देखाउने धरतीमाता जीवनदाता, संरक्षक, पालनपोषणकर्ता, ममतामयी महान् नारी हुन् भन्ने भावका दृष्टिले कविता विशिष्ट बन्न पुगेको छ । उनका बाल कविताहरू बालसंवेद्य विषयवस्तु, सरल, सङ्क्षिप्त र बोधगम्य भाषाशैली, मसिनो तर कसिलो सुदृढ आख्यान संरचना, गीतिमय साङ्गीतिक लयविधान तथा बालप्रेमको उच्च वात्सल्यमयी भावकेन्द्री विचारयुक्त तत्वको उचित संयोजनबाट प्रस्तुत गीत सार्थक प्रभावकारी र विशिष्ट बन्न पुगेको छ । उनका भजन विषयवस्तु, संरचना, भाषाशैली, लय र भावको दृष्टिले सन्तुलित रहेको छ । विषयवस्तु सम्बद्ध भाव विचार सरल र सरस शैली, कसिलो र सङ्क्षिप्त संरचना, अन्त्यानुप्रासिय लय सम्बद्धता आदिका कारण उक्त अमृतांशु भजन सार्थक र प्रभावकारी रहेको देखिन्छ । उनका चिठी भाव-आख्यानयुक्त संरचना, वात्सल्यमयी प्रेम, भाव, पारिवारिक घरायसी तथा वैयक्तिक आचरण सम्बद्ध विषय वस्तु मुक्त लय, सरल र आकर्षक भाषाशैली आदिका कारण सम्प्रेष्य प्रभावकारी र विशिष्ट रहेको स्पष्ट हुन्छ । उनका कथा सङ्ग्रह आख्यानात्मक सुदृढ संरचना, जीवनजगत् संवेद्य विषयवस्तु, मुक्त वा गद्य शैलीको अन्तः

लय योजना, संवादात्मक चित्रात्मक भाषाशैलीको सुन्दर प्रयोग मानवसेवा, सहयोग सद्भाव निःस्वार्थ र निष्काम सेवी कर्म गर्दै मानव जीवनलाई उच्च, आदर्श र सार्थक बनाउनुपर्ने भाव व्यक्त भएको हुँदा उक्त कथा सङ्ग्रह विशिष्ट बन्न पुगेको छ । उनका उपन्यासको शीर्षक, आख्यान, कथानाक संरचना, विषयवस्तु, लय एवम् भाषाशैली, परिवेश, पात्र-चरित्रचित्रण सरवस्तु वा उद्देश्य, आदिका समग्र दृष्टिले प्रस्तुत ऐना उपन्यास सार्थक र सफल रहेको छ । विशेषता अभिधा र प्रतीकात्मक दुवै आधारबाट उपन्यासको सारवस्तु भल्किएको छ ।

परिच्छेद पाँच

सारांश तथा निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्र स्नातकोत्तर तहको परिपूर्तिका निमित्त अर्थात् शैक्षणिक प्रयोजनका निमित्त तयार पारिएकाले विश्वविद्यालयको शोधपत्र नियमानुसार तयार गरिएको छ । उमा गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्व शीर्षकको यस शोधपत्रलाई पाँच परिच्छेदमा विभाजन गरिएको छ । पहिलो परिच्छेदमा शोध परिचय, दोस्रो परिच्छेदमा गुरुङको जीवनवृत्त, तेस्रो परिच्छेदमा गुरुङको व्यक्तित्व, चौथो परिच्छेदमा कृतिहरूको विश्लेषण र यस परिच्छेदमा उनका जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको मूलभूत पक्षलाई निष्कर्ष सहित प्रस्तुत गरिन्छ ।

५.१ परिच्छेदगत सारांश र निष्कर्ष

उमा गुरुङको जन्म वि.सं. २०१८ चैत्र १ गतेका दिन बागमती अञ्चल, काठमाडौँ जिल्लाको क्षेत्रपाटीमा भएको हो । पिता प्रा. देवेन्द्र बहादुर गुरुङ र माता ईश्वरी गुरुङ दोस्रो पुत्रीका रूपमा जन्मिएकी हुन् । उमा गुरुङको विवाह काठमाडौँमै राज घलेसँग भएको थियो । वि.सं. २०३८ सालमा विवाह बन्धनमा बाँधिन पुगिन् । वि.सं. २०३८ साल वैशाखमा उमा गुरुङको श्री राज घलेसँग श्री दक्षिणकाली मन्दिरमा शुभ विवाह भएको थियो । एस.एल.सी सम्मको अध्ययन गरी घलेसँग विवाह बन्धनमा बाँधिएकी गुरुङले घर व्यवहार समाल्नुका साथै पारिवारिक जीवन सफल बनाउन भरमग्दूर सहयोग गरिरहेको देखिन्छ । साहित्य, सिर्जना, यात्रा आदिमा उनको विशेष रुचि रहेको छ । साहित्यका क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने क्रममा उनको प्रमुख प्रेरणाको स्रोत शिक्षक र सहपाठी साथीहरू रहेका छन् । उनलाई विविध विधा र क्षेत्रमा रहेर काम गरे वापत विभिन्न मान सम्मानद्वारा पनि सम्मानित गरिएको छ । तसर्थ नेपाली साहित्यका क्षेत्रमा आफ्ना नवीन मूल्य र मान्यता स्थापित गर्न सफल व्यक्तित्वका रूपमा उनको जीवनी अगाडि बढेको छ ।

जीवन प्रकृतिप्रदत्त एक सुन्दर वस्तु हो । यसको जतिसक्यो सदुपयोग गर्नुपर्छ र यो नै प्रथम र तथा अन्तिम जीवन हो भन्ने गुरुङको जन्म पञ्चायत कालमा वि.सं. २०१८ सालमा क्षेत्रपाटीमा भएको हो । लेबरोटरी उच्च माध्यामिक विद्यालयबाट प्रारम्भिक शिक्षा आरम्भ गरेकी गुरुङले स्नातकोत्तर तहसम्मको अध्ययन गरेकी छिन् । एक जिम्मेवार श्रीमान् र एक छोरा र एक छोरीकी माता गुरुङ सामान्य र सरल स्वभावकी देखिन्छिन् । शिक्षण पेशामा संलग्न भएर जीवीकोपार्जन गर्दै आएकी गुरुङको श्रीमान्ले भने व्यापार व्यावसायमा संलग्न छन् । हेर्दा साधारण देखिने सिर्जनाकी धनी गुरुङको व्यक्तित्वको निर्माण बाल्यकालमा विभिन्न काम गर्दाको अनुभव, विभिन्न ठाउँमा भ्रमण गर्दाको ज्ञानबाट भएको देखिन्छ । गुरुङको व्यक्तित्वलाई साहित्यिक र र गैर साहित्यिक गरी हेर्न सकिन्छ । गुरुङ साहित्यिक र गैरसाहित्यिक दुबै क्षेत्रमा आफूलाई स्थापित गराउन सफल देखिन्छिन् । नेपाली साहित्यका कथा, कविता, उपन्यास, समालोचना एवम् सम्पादन लगायत विविध विधामा कलम चलाएर गुरुङले बहुसाहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण गरेकी छिन् । उनको गैरसाहित्यिक व्यक्तित्वको निर्माण विभिन्न संघसंस्थामा आवद्ध भएर र आफ्नै व्यक्तिगत प्रयासबाट भएको छ । लामो समयदेखि नेपाली साहित्यमा निरन्तर बगिरहेकी गुरुङको नाम नेपाली साहित्यकाशमा क्रमशः चम्किदै छ । आजसम्मको उनको जीवनवृत्तको अध्ययन तथा अवलोकन गर्दा उनको जीवन साहित्य सिर्जनामा संयोजन र क्रियाशिल भएको देखिन्छ ।

यस परिच्छेदअन्तर्गत कूल १२ कृतिहरूको विश्लेषण गरिएको छ । जसमध्ये गुञ्जन, सखल्ल, सुस्केरा, उत्तमा गरी जम्मा ४ वटा कविता सङ्ग्रह, आमाको सम्झना र बाबुको सम्झना गरी २ वटा शोककाव्य, परिभाषा (गीति कविता), ताती (बाल गीत सङ्ग्रह), अमृतांश (भजन सङ्ग्रह), निष्पत्ति (छोरालाई चिठी) चिठी सङ्ग्रह, पृथ्वी बाल मातृत्व (कथा सङ्ग्रह) तथा ऐना (उपन्यास) कृति रहेको छन् । ती कृतिहरूलाई कृति विश्लेषण एवम् समीक्षाको साभा त□वहरू संरचना, विषयवस्तु, लयविधान, परिवेश, भाषाशैली, पात्र-चरित्र चित्रण, भावविधान र उद्देश्य आदिका कोणबाट शोध विश्लेषण

गरिएको छ । मानव जीवनजगत् र प्रकृति जगतका विविध पक्षहरूलाई समेटेर काव्य/कृतिको शीर्षक चयन गरी त्यसै अनुरूप मानव जीवनका सुख दुःख, हाँसो सुखी, आँसु रोदन, दुःख पीडा, सङ्घर्ष, उचारचढाव, घात प्रतिघात, आशानिराशा, समस्या - चुनौती, बाधा व्यवधान जस्ता पक्षहरूलाई कृतिमा शक्त एवम् प्रभावकारी रूपमा चित्रण गरिएको छ । मानिस सदा हाँसेर बाँच्नु पर्छ, जीवन सुन्दर छ, त्यसको समुचित उपयोग गर्नुपर्छ भन्ने आशय कृतिमा व्यक्त भएको छ ।

५.२ समग्र निष्कर्ष

अतः कृतिहरू मार्फत् मानिस सँधै सत्कर्म, आदर्शमार्ग, मानव सेवा र सद्भाव, निःस्वार्थ भावमा परिवार, समाज र राष्ट्रको सेवामा लाग्नु पर्छ भन्ने मानवतावादी सन्देश अभिव्यक्त हुन पुगेको छ । यसरी साहित्यकार गुरुङको जीवनी, व्यक्तित्व र कृतित्वको अध्ययनबाट उनी एक सामाजिक यथार्थवादी धारामा साहित्य सिर्जना गर्ने कुशल साहित्यकार हुन् । उनका साहित्यिक रचनाले नेपाली साहित्यको श्रीवृद्धिमा महत्वपूर्ण योगदान पुऱ्याएको पाइन्छ । यही नै यस शोध कार्यको अन्तिम निष्कर्ष पनि हो ।

साथै उनका कृतिहरूले समाजमा देखिएका यथार्थ घटनाहरूको सचित्र-वर्णन गरेको देखिन्छ । उनका सबै कृति सामाजिक घटनामा आधारित छन् । समाजमा देखिएका विकृति विसङ्गति, मानव जीवनका भोगाइका क्रममा उत्पन्न समस्या सङ्घर्ष, चुनौति र तिनका उचित समाधान नहुँदा ग्रामीण जीवनका नारीहरूले आफ्नो सुन्दर जीवन अकालमै गुमाउनु परेको तीतो यथार्थ उनका समग्र कृति विश्लेषणबाट पाउन सकिन्छ ।

लयका दृष्टिले मूक्त र स्वभावका दृष्टिले गहन संवेद्य रहेका उनका कृतिको भाषा सरल सहज र पात्रअनुसारको देखिन्छ । विषयवस्तुका दृष्टिले हेर्दा समाजमा रहेका यथार्थ घटनाहरूलाई ऐनाको रूपमा प्रस्तुत गरेको छ । संरचनाको दृष्टिले आदिमध्ये र अन्त्यको ढाँचामा संरचित देखिन्छ । परिवेशका दृष्टिले काठमाडौँ तराईदेखि भारतसम्मका परिवेशको चित्रण गरेको देखिन्छ । कृतिमा प्रयुक्त पात्रहरूले समाजको यथार्थ झल्को प्रस्तुत गरेको देखिन्छ ।

अतः उमा गुरुङको जीवन व्यक्तित्व र कृतित्वबाट समाजमा भएका यथार्थ घटना
त्यसमा पनि नारीहरूले भोग्नु परेको दुःख कष्ट र पीडालाई मार्मिक रूपले चित्रण गरेको
देखिन्छ ।

परिशिष्ट
शोधनायकसँग लिइएको अन्तर्वार्ता

१. आफ्नो पारिवारिक पृष्ठभूमिका बारेमा केही बताइदिनु हुन्छ कि ?

उत्तर : बुबा: प्रा. स्व. देवेन्द्र बहादुर गुरुङ

आमा : ईश्वरी गुरुङ

हजुरबुबा : बलबहादुर गुरुङ ब्रिटिस आर्मीको जागिरे

हजुरआमा : असारी देवी गुरुङ

बुबाको जागिर रिटायर्ड पश्चात् भारतबाट काठमाडौँमा बसाई सरेको ।

२. तपाईंको जन्म कहिले भएको हो र कहाँ भएको हो ?

उत्तर : मेरो जन्म वि.सं. २०१८ साल चैत्र १ गतेका दिन बागमती अञ्चल काठमाडौँ जिल्लाको क्षेत्रपाटीमा भएको हो ।

३. तपाईंको बाल्यकाल के कसरी व्यतीत भयो ? पारिवारिक वातावरणको परिचय सहित बताइदिनु हुन्छ कि ?

उत्तर : जहाँ सम्म लाग्छ एउटा बच्चाको लागि अर्थात् भन्नु छोरीका लागि सामान्य बाल-बालिका सरह नै मेरो पनि बाल्यकाल शिक्षित बुबाको काखमा र आमाको स्नेहमय वातावरणमा सुखपूर्वक व्यतीत भयो । परिवारमा बुबा, आमा दाइ, दुई भाइ र एक बहिनी गरी जम्मा हामी सातजना सदस्य थियौँ । सबैलाई बुबा आमाले बराबरी माया, शिक्षा-दिक्षा दिनुभएको थियो ।

४. तपाईंको अक्षराम्भ कहाँ र को बाट भएको हो ?

उत्तर : मेरो अक्षराम्भ घरबाट नै बुबाबाट भएको हो ।

५. तपाईंको औपचारिक शिक्षा कहाँबाट भयो ?

उत्तर : एस.एल.सी. दोस्रो श्रेणीमा, नेपाल युवक माध्यमिक विद्यालय पकनाजोल, आइ.एड. पहिलो र दोस्रो सेमेष्टर सिराह क्याम्पस र तेस्रो र चौथो सेमेष्टर महेन्द्ररत्न क्याम्पस चाहाचल, र एम.ए. पद्मकन्या क्याम्पस, बागबजारबाट र बी.एड. महेन्द्ररत्न कलेजबाट भएको हो ।

६. तपाईंले विभिन्न ठाउँमा गएर शिक्षाआर्जन किन गर्नु परेको हो ?

उत्तर : बुबा जिल्ला शिक्षा अधिकारीका साथै क्षेत्रीय शिक्षा उप निर्देशक हुनुभएकोले समय समयमा बुबाको जिल्ला जिल्लामा कार्यको सिलसिलामा जानुपरेकोले गर्दा ।

७. तपाईंले के कस्ता तालिम प्राप्त गर्नु भएको छ ?

उत्तर : नेपाल स्काउट, गर्ल स्काउट प्रिलिमिनेरी ट्रेनिङ कोर्स, बास्केटबल (विदेशी प्रशिक्षकद्वारा) र पि.टि. ड्रील (चिनियाँ तथा नेपाली प्रशिक्षकद्वारा)

८. तपाईंको जागिरे जीवन के कस्तो रहेको छ ?

उत्तर : मैले आफूले शिक्षा विषय लिएर अध्ययन गरेकीले गर्दा आफ्नो रुचि पनि शिक्षण नै भएकोले गर्दा १७ वर्षको उमेरदेखि नै जागीरे जीवन शुरू गरेकी थिएँ । सबैभन्दा पहिले भक्तपुर सल्लाघारीमा बोडिङ्ग स्कूलकी प्रिन्सिपल भएर नै आफ्नो जागीरे जीवनको शुरुवात गरेकी थिएँ । त्यस पश्चात् नेपाली राष्ट्रिय मा.वि. मा शिक्षिका भएर र पछि २०४२ देखि २०६८ सालसम्म आफैले निजी विद्यालय बाल उद्यान माध्यमिक विद्यालयको प्रधान अध्यापिका भएर सञ्चालन गरें ।

९. तपाईंको दाम्पत्य जीवनमा के कस्तो रहेको छ ? कहिले विवाह ? दाम्पत्य जीवन, सन्तान प्राप्ति आपसी सहयोग र समझदारी के कस्तो ?

उत्तर : जे देखेको हुन्छ त्यो पाईँदैन, जस्तो लेखेको हुन्छ त्यही पाइन्छ भन्ने भनाई जस्तै दाम्पत्य जीवनको खासै रमाइलो अनुभूति संगाल्ने मौका नमिले तापनि आफूले सामान्य खाले

विवाहित नारीको रूपमा लिएकी छु । २०३८ वैशाख ३१ गते वैवाहिक बन्धनमा बाँधिए पछि एक छोरी तथा एक छोराको आमाको रूपमा आफूलाई पाएको छु । साथै हाम्रो वैवाहिक जीवन आपसी सहयोग र समझदारीमा नै अगाडि बढेको छ ।

१०. साहित्य लेखनतर्फ के कसरी प्रेरित हुनुभयो ?

उत्तर : बाल्यकालमा रेडियोको बालकार्यक्रमदेखि साहित्य लेखन थालेकी हुँ र साहित्य सङ्गीत दुवैमा नै बुबाबाट नै प्रेरणा पाएर अधि बढेकी हुँ ।

११. आफ्नो रुचिका बारेमा केही प्रकाशन पारिदिनु हुन्छ कि ?

उत्तर : भनिन्छ, मानिसका अनेकौ रुचि र चाहनाहरू हुन्छन् तर मेरो मुख्य रुचि भन्नु नै नयाँ नयाँ साहित्य र सङ्गीत सृजना गर्नुका साथै त्यसबाहेक फुर्सद मिलेमा एउटी साधारण नारीको मुख्य चाहना भन्नु नै बगैँचा सजावट गर्ने घर सजावट गर्ने मीठा परिकारहरू बनाउनुका साथै फुर्सद मिलेको खण्डमा टेबल टेनिस खेल्ने रहेको छ ।

१२. तपाईंको स्वभावका बारेमा केही जानकारी दिनु हुन्छ कि ?

उत्तर : म अलिक हैन धेरै नै भावुक किसिमकी छु । कोही कसैको पनि दुःख देख्न नसक्ने र अन्याय सहन नसक्ने स्वभावकी छु ।

१३. तपाईंले स्वदेश र विदेशमा कहाँ कहाँ भ्रमण गर्नुभएको छ ?

उत्तर : भारतको लखनऊ फैजाबाद, जयपुर, अयोध्याको साथै नेपालका विभिन्न जिल्लाहरू तनहुँ, पोखरा, नेपागञ्ज, बर्दिया, धरान, सिराहा, लमजुङ्ग, भैरहवा आदि जिल्ला रहेका छन् ।

१४. पुस्तकका आवरण पृष्ठमा उल्लेख भएका बाहेक अरु प्राप्त भएका मानपदक र सम्मानहरू पनि केही छन् कि ?

उत्तर : आवरण पृष्ठमा बाहेक मानपदक र सम्मान भन्नु पर्दा दर्शक, स्रोताहरूको अनगिन्ती माया र प्रशंसा हुन । अर्को सबैभन्दा ठूलो सफलता र उपलब्धी भन्नु आफूले अक्षर चिनाएका

विद्यार्थीहरूले ठूलो पदमा पुगेर नाम कमाउनु र म शिक्षिकाको नाम राख्नु त्यो भन्दा ठूलो सम्मान मेरा लागि अरु के नै हुन सक्छन् र.....?

१५. प्राध्यापक पेसा बाहेक तपाईंका अन्य पेसाहरू के के छन् ?

उत्तर : प्राध्यापन पेसा बाहेक अरुमा रुची भएका कारण अन्य व्यवसायमा हात हालिन । केवल पढाउने र लेख्ने कामले नै जीवन बिताइयो र निरन्तरता पनि त्यसैलाई नै लिइ रहेको छ ।

१६. तपाईंको पुर्खा र वंश परम्पराको बारेमा केही भन्नु हुन्छ कि ?

हुनत: हाम्रो पुर्खाहरू पश्चिम गोरखाको मकैसिङ गाउँमा हुनुहुन्थ्यो । पछि बसाई सदैँ पश्चिम कास्की जिल्लाको सिदानीमा गएर बसोबास भएको थियो । समयक्रम अनुसार गुरुङ जातिहरूको कमाई भन्नु नै लाहुरे पेसा भएकोले बाजेहरू कोही ब्रिटिस आर्मी, त कोही भारतीय सैनिक पेसामा आबद्ध हुनुभयो र त्यसपश्चात् पोखरामा र काठमाडौँमा बसाई सरकेको कुराहरू बुवाले हामीलाई सुनाउनु हुन्थ्यो ।

१७ . अन्तमा उहाँसँगको जीवनको परिभाषालाई बुझ्दा यसो भन्नुहुन्छ :

उत्तर : नदीले भन्छ, मलाई पनि गाह्रो छ, सलल बग्न पाउँदिन थुप्रै ढुङ्गा र चट्टानहरूलाई छिचोल्दै बग्नुपर्छ, रुख वन जङ्गल भन्छ, मलाई पनि कहाँ शान्ति छ र ... ? आँधीवेहरीले लछार्दै..... लछार्दै कहाँ..... कहाँ... पुर्‍याईदिन्छ । मानिस त भन् आफैँमा निराश छ, सङ्घर्षदेखि जति पर भागे पनि आखिर सङ्घर्ष आँगनमा नै आइदिन्छ, मन अल्याइदिएर... । तर जीवन हो, घाम छाया आइरहन्छ, गइ रहन्छ, प्रकृतिका यथार्थताबाट हामीले पनि सदैव हिम्मतका पाठ सिक्नु अनिवार्य ठहरिन्छ ।

मिति : २०७२/१२/१९

उमा गुरुङ
शोधनायिका

सन्दर्भ सामाग्री सूची

- गुरुङ, उमा (२०६०), बाबाको सम्झना (शोक काव्य), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६५) पृथ्वी बाल मातृत्व (कथा सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६५) आमाको सम्झना (शोककाव्य), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६६) सुस्केरा (कविता सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६७) उत्तमा (कविता सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६९), अमृतांशु (भजन सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक
- (२०६९), निष्पत्ति (छोरालाई चिठी), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६९), ताती (बाल गीत सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६९), सखल्ल (कविता सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०७१), परिभाषा (गीतिकविता सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०७१) गुञ्जन (कविता सङ्ग्रह), काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०७१), ऐना (उपन्यास), काठमाडौँ : लेखक ।
- घले, भद्रकुमारी (२०६७), उत्तमा “मेरो शुभकामना छ” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- नेपाल, शैलेन्द्रप्रकाश (२०६६), “जीवन्त संवेदनाको नमूना”, उमा गुरुङ, सुस्केरा,
काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६६), सुस्केरा “जीवन्त संवेदनाको नमूना” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०६७), उत्तमा “अन्तश्चेतनाको प्रवाह”, काठमाडौँ : लेखक ।
- (२०६७), उत्तमा “अन्तश्चेतनाको प्रवाह” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०६९), ताती “बाल संसारमा रमाउने रहर” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०६९), सखल्ल “सखल्ल” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०६९), अमृतांशु “अध्यात्म अनुरागको क्रान्ति” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०६९), निष्पत्ति “वेग्लै स्वादको छनक” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।
- (२०७०), ऐना “नयाँ व्यक्तित्वलाई स्वागत” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

----- (२०७१), परिभाषा “परिभाषा” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

----- (२०७१), गुञ्जन “अनुभूतिको अभिव्यञ्जना” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

मगर, गणेश भक्त (२०६१), देवेन्द्र स्मृति सङ्ग्रह, “संयोजकको तर्फबाट” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

पाण्डे, ज्ञानु (२०६५), आमाको सम्झना “कलमप्रतिको मोह अझै बढेर जाओस् !”
काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

लावती, चण्डिका (२०६५), “मेरो भन्नु”, उमा गुरुङ, पृथ्वी बाल मातृत्व, काठमाडौँ :
लेखक ।

सिलवाल, राजु (२०७१), परिभाषा “भिन्न शुभकामना समर्पण” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

शुक्ला, शकुन्तला (२०६५), पृथ्वी बाल मातृत्व “दुई शब्द”, काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

शर्मा, पीताम्बर दाहाल (२०६०), बाबाको सम्झना, “गुरु वचन” काठमाडौँ : उमा गुरुङ ।

शोध नायिका उमा गुरुङको तस्विर

